

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний технічний університет
імені Івана Пулюя

**Кафедра психології
у виробничій сфері**

ОСНОВИ ДЕМОКРАТІЇ

*Методичний посібник
(із тематичним словником)*
для студентів денної і заочної форм навчання

Тернопіль – 2011 р.

Методичний посібник підготував: доктор історичних наук,
професор кафедри психології
у виробничій сфері ТНТУ ім. І. Пулюя
Стоцький Я. В.

Рецензенти: Зуляк І. С. – доктор історичних наук, професор, завідувач
кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського
педагогічного університету імені В. Гнатюка

Ніконенко В. М. – кандидат філософських наук, професор
кафедри українознавства і філософії Тернопільського
національного технічного університету імені І. Пулюя

Затверджено на засіданні кафедри психології у виробничій сфері ТНТУ
ім. І. Пулюя (протокол № 6 від 9 лютого 2011 року)

Схвалено і рекомендовано до друку методичною комісією факультету
управління та бізнесу у виробництві ТНТУ ім. І. Пулюя (протокол № 74 від 15
лютого 2011 року)

Відповідальний за випуск

© д. і. н., професор кафедри
психології у виробничій сфері
Стоцький Я. В.

ВСТУП

Загальні методичні поради

Серед найважливіших цінностей існування людської цивілізації одне з перших місць посідає демократія.

Демократія у її сучасному розумінні винайдена і розвинулася на Заході, але ніколи не була суто західним явищем, тому що не має «точних географічних координат». Демократія дає людству широкі можливості, але вона ж породжує низку проблем. Та все ж поширення духу і цінностей демократії – це визначальна риса сучасності, один із виявів глобалізації цивілізаційних надбань.

Впродовж XX ст. демократія поширилася у планетарному масштабі. Вона є основою державного устрою більшості країн Європи і Північної Америки. Австралія (разом з Океанією) стоїть також на демократичному ґрунті. Демократичні зміни відбуваються і в країнах Південної і Центральної Америки, Африки, Азії. Кінець 1980-х – початок 1990-х років ознаменував швидку руйнацію комуністичних режимів у Східній Європі і розвиток демократичних процесів у країнах цього регіону, котрі стали на шлях народовладдя.

Головною метою курсу – є узагальнення та висвітлення з наукових позицій основних шляхів розвитку демократії у світі, а також побудови в Україні дійсно демократичних суспільства і держави та перспективи розвитку української демократії.

Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких завдань:

- розкрити поняття демократії та демократичних інституцій в історичному значенні;
- висвітлити сучасне розуміння демократії як головної цінності суспільства в умовах трансформації та суспільно-політичних змін;

- проаналізувати головні чинники забезпечення та реалізації у повному обсязі прав та свобод громадян, які зафіксовані у міжнародних та в нормативних актах України.

Предметом курсу «Основи демократії» є: розгляд принципів і цінностей демократії, передумови її становлення в сучасному світі, визначення напрямів формування пост-комуністичного суспільства України на шляху його демократизації, значення верховенства права, ефективної системи правосуддя, представницьких та інших демократичних інститутів, трансформація цілей та функцій сучасної держави (України) в умовах суспільних змін.

Об'єктом даної навчальної дисципліни є:

- політична влада в країні;
- порядок та ефективність функціонування державних інститутів;
- права та свободи людини і громадянина, які відображені у Конституції України та в інших внутрішніх і міжнародних нормативних актах;
- суспільно-політичні, економічні та юридичні гарантії забезпечення прав людини і громадянина;
- механізм реалізації діючих гарантій у сучасних умовах;
- становлення громадянського суспільства та роль політичної культури й громадянської залученості для легітимації демократичної влади.

Суб'єктом розгляду навчальної дисципліни «Основи демократії» є:

- держава, як політичний інститут;
- державні органи та посадові особи;
- міжнародні організації;
- фізичні особи (громадяни), які наділені державою комплексом прав та свобод і реалізують їх у повному обсязі;
- різні об'єднання;
- політичні партії.

Виходячи із вищезазначеного студенти повинні вміти:

- змістовно обґрунтувати теоретичні уявлення про поняття визначення демократії;

- розкрити еволюцію демократії та сучасні концепції побудови демократичного суспільства;
- охарактеризувати сутність і зміст прав та свобод індивіда;
- втілювати в життя ідеї та механізми демократії на сучасному розвитку Української держави.

У даному методичному посібнику викладено теми і плани лекційних, семінарських і самостійних занять для студентів денної та заочної форм навчання, короткі методичні вказівки до них, теми контрольних робіт і рефератів, контрольні запитання змістовних модулів, словник визначення головних понять політичної науки, список рекомендованої літератури для глибшого оволодіння знаннями з курсу «Основи демократії».

ДЕННА ФОРМА НАВЧАННЯ

Лекція 1 (2 год.)

Тема: **Демократія як суспільне явище**

План

1. Витоки і сутність демократії.
2. Виникнення і зміст демократії.
3. Особливості сучасної демократії.
4. Аспекти і різновиди демократії.

Семінар 1 (2 год.)

Тема: **Призначення демократії**

План

1. «Природність» демократії.
2. Пастки, загрози і межі демократії.

Теми самостійної роботи, рефератів, доповідей, повідомлень:

1. Ідеал і розмаїття концепцій демократії.
2. Небезпеки демократії.

Методичні вказівки

Є багато визначень поняття демократія і кожне із них заслуговує нашої уваги. Та, напевно, одним із перших визначень було таке розуміння: демократія – влада народу (від давньогрецького словосполучення *demos* – народ і *kratos* – влада). Ця етимологія слова «демократія» не випадкова, тому що витоки демократії необхідно шукати у давньогрецькому суспільстві, у його політиях, а, безпосередньо, в Афінській політії V-IV століттях до н. е. Таким чином, студентам необхідно детально ознайомитися з ретроспективою виникнення демократії, з її першим досвідом інституціоналізованого, заснованого на законі, демократичного управління, котрий став загальнолюдським здобутком.

Елементи демократичного ладу були закладені ще в античні часи і головними із них були: вільні громадяни, які є основними дійовими особами суспільного самокерування; визнання усіх громадян рівними й рівноправними; повага до спільно прийнятих рішень і готовність сумлінно виконувати їх. Тобто, як твердило древньоримське прислів'я: «Воля народу – вищий закон!».

Перелічені вище елементи демократії поєднуються і втілюються з відповідною повнотою у виборах, які є сутнісно важливою ознакою цього ладу, тому що для демократії вибори – це «момент істини», творення влади тощо. А за допомогою свободи слова і під його впливом формується й живе громадська думка – дійова сила демократії.

Отож, враховуючи перелічені елементи, можемо дати таку дефініцію: демократія – це суспільне самоврядування, яке здійснюють рівноправні громадяни через безпосередню участь в обговоренні й вирішенні громадських справ шляхом вільного вибору (голосування).

Необхідно звернути увагу на особливості сучасної демократії, а саме на її форми: пряму (безпосередню) демократію – т. зв. «справжню», тобто класичне народовладдя часів античної епохи; ліберальну, плюралістичну та представницьку демократії, котрі витворилися у XVII-XIX століттях.

Головними аспектами демократії є демократична практика, ідея та ідеал демократії, демократичні цінності й демократична ідеологія. Демократична практика виступає у двох формах: політичній (як спосіб організації та здійснення державної влади й управління) та соціальній (як залученість громадян до вирішення суспільних справ, їхнє самоврядування та вплив на державну політику). Сукупність дій в обох цих сферах спрямована на здобуття чи втримання влади та на втілення курсу демократичної політики, – становить демократичний процес.

З демократичної практики в усій її багатоманітності поступово кристалізується демократична ідея. Демократія стає цінністю, виникає переконаність у тому, що демократичний спосіб розв'язання суспільних проблем є не тільки можливим, а й бажаним. Отож, демократичні інститути і

процеси є умовою процвітання й добробуту, а економічна свобода сприяє економічному зростанню, економічній ефективності й розвитку.

У цьому контексті треба вміти охарактеризувати такі різновиди демократії: демократію, засновану на правах, захисну демократію, процедурну демократію, елітарну демократію, учасницьку демократію. Водночас, розкрити сучасну демократію, котра характеризується як представницька і безпосередня. А також необхідно розкрити «природність» демократії, слабкості і вади демократії, її межі. Пам'ятаючи при цьому, що нічим не обмежена демократія перестає бути справжньою демократією і перетворюється на суспільний безлад, що тягне за собою злочинність, руйнацію та інші небезпеки.

Контрольні запитання

1. Яким змістом збагатилося поняття «демократії» з часів античного світу?
2. Які принципи демократичного ладу наявні в сучасній Україні?
3. Які перешкоди на шляху демократії присутні в Україні?
4. Які існують форми демократії?
5. Розкрийте пастки, хвороби і небезпеки демократії.

Лекція 2 (2 год.)

Тема: Цінності і передумови демократії

План

1. Основні цінності сучасної демократії.
2. Передумови демократії.
3. Класифікація передумов демократії.

Семінар 2 (2 год.)

Тема: Економічні і соціокультурні передумови демократії

План

1. Економічні передумови демократії.
2. Соціокультурні передумови демократії.

Теми самостійної роботи, рефератів, доповідей, повідомлень:

1. Свобода як демократична цінність.
2. Мораль як чинник демократії.

Методичні вказівки

У контексті першого питання необхідно вміти якнайширше розкрити демократичні цінності, виходячи із визначення, що це те, заради чого демократію варто захищати, це уособлення її значущості і життєдайності, її привабливості для мільйонів людей, те, завдяки чому демократія здобуває нових прихильників в усьому світі.

Ядро демократії становлять громадянство і громадянськість. Вони означають не тільки (і не стільки) формальну належність людини до держави, політико-юридичний зв'язок із її структурами, скільки розвиненість соціальної свідомості й індивідуальної гідності, спроможність людини усвідомлювати власні інтереси і захищати їх зі знанням справи та з урахуванням інтересів усього суспільства. Громадянин, його життя і здоров'я, його гідність і чесноти – найголовніше для демократії. Демократія потребує свідомого і активного залучення громадян до суспільного життя і без цього вона не може відбутися.

Окрім вищезначеної цінності сучасної демократії як громадянство і громадянськість, студентам необхідно вміти охарактеризувати ще й такі її цінності:

- компетентність і відповідальність. Компетентність громадянина – це його знання про те, які існують способи відстоювання прав, свобод, захисту власних інтересів. Натомість, готовність і бажання діяти передбачають відповідальність, тобто усвідомлення того, що «дорослий стан» – це обов'язок повною мірою відповідати за прийняті рішення і вчинені дії;
- свобода. Її фундаментальне розуміння (за І. Берліном) – «це свобода від ланцюгів, від ув'язнення, від поневолення іншими... Той, хто хоче бути вільним, прагне усунути перешкоди; боротися за особисту свободу

означає прагнути покласти край втручанню, експлуатації, поневоленню з боку людей, чиї цілі відрізняються від твоїх...»;

- конституція і конституціоналізм. Призначення конституції – чітко визначити принципи соціального співіснування людей у демократичному суспільстві. Конституційний правовий порядок є такою системою відносин, за якої всім надається найбільша з можливих свобода самодіяльності і самовизначення;
- свобода совісті. Ліберальна демократія породила й затвердила як одну із основних своїх цінностей свободу совісті й віротерпимість, а деякою мірою й сама була породжена нею, як одним із здобутків реформації, котра обґрунтувалася у XVII-XVIII століттях навколо ідеї вивести питання релігії і віри з-під опіки влади, визнати їх справою людини, її самовизначення;
- свобода слова, вільні засоби масової інформації і громадська думка. Свобода слова – її контекст створюють вільні в своїх діях і захищені законом ЗМІ у котрих людина може висловити свої судження стосовно суспільних проблем чи політичних діячів. Громадська думка – наслідок свободи слова;
- людська гідність. Громадянин – носій гідності та її захисник. Гідність – складова авторитету громадянина, його самоповаги й поваги до інших. А повага до людини є умовою виховання і вкорінення поваги до суспільства. Гідність може існувати тільки в контексті гідності інших людей;
- моральна автономія. Гідність людини передбачає визнання й забезпечення її моральної автономії. Це означає, що людина здійснює своє самовизначення вільно й неупереджено, користуючись власним розумінням щастя і добра. Ніхто не може вплинути на ідеологічні, релігійні або інші вподобання людини. Це сфера її вільного вибору;
- приватність, невтручання в особисте життя. Сфера, у якій людина має змогу визначати власне життя й існувати незалежно від інших,

називається приватним (особистим) життям. Вважається, що ця сфера охоплює ті ситуації або дії, стосовно яких кожен мусить керуватися власним вибором;

- громадська асоціація. Асоціативні (комунітарні) цінності: солідарність, довіра, взаємна підтримка, готовність спільно й узгоджено діяти для захисту соціальних інтересів, – становлять міцну етичну основу демократичного існування;
 - соціальний порядок. Демократія – це постійно діючий, але впорядкований (законами, процедурами, обізнаністю і досвідом) конфлікт. Тому, культура конфлікту є важливим здобутком демократії.
- Знати передумови демократії та вміти їх проаналізувати.

Контрольні запитання

1. Якою повинна бути «демократична демократія»?
2. Розкрийте сутність меж демократії.
3. Проаналізуйте цінності демократії.

Лекція 3 (2 год.)

Тема: Демократія в глобальному контексті

План

1. Поширення і якість демократії в сучасному світі.
2. Консолідовані, проміжні та псевдodemократії.
3. Поняття, чинники та соціально-політичні наслідки глобалізації.

Семінар 3 (2 год.)

Тема: Теорія і практика сучасних трансформацій до демократії

План

1. Теорія сучасних переходів до демократії.
2. Практика сучасних трансформацій до демократій.

Теми самостійної роботи, рефератів, доповідей, повідомлень:

1. Позитиви і негативи глобалізації.
2. Особливості посткомуністичної трансформації до демократії у країнах Центрально-Східної Європи.

Методичні вказівки

Процес демократизації, що розпочався у XIX ст. в країнах Західної Європи та Північної Америки, у XX ст. набув глобального виміру. Найдинамічніше демократія розвивалася після Другої світової війни, а також наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років. Розширенню сфери демократії в останній чверті XX ст. особливо сприяло падіння авторитарних та тоталітарних режимів у країнах Латинської Америки, Південної та Центрально-Східної Європи, а також у державах колишнього СРСР.

Однією з найпоширеніших концепцій сучасної демократії, яка дає змогу визначати розвиненість демократичного ладу в різних країнах, є концепція поліархії, мета котрої – акцентувати увагу на реальних досягненнях, а не на нормативних ознаках демократії. Поліархія (від гр. *polys* – багато і *archein* – влада, джерело) – це сучасна консолідована плюралістична демократія, у якій найвищі посадові особи, що керують державою, змушені модифікувати свою поведінку таким чином, щоб перемогти на виборах у політичному змаганні з іншими кандидатами, партіями, групами. Найголовніше, що відрізняє поліархію не тільки від недемократичних систем усіх видів, а й від більш ранніх маломасштабних демократій – це вражаюче розширення індивідуальних прав, які забезпечують високий рівень особистої свободи.

Зміцнення молодих демократій вимагає тривалого часу, впродовж якого деякі з них можуть зазнати краху, інші ж перетворюються на сучасні розвинені поліархії. Отож, проміжна форма демократії означає незавершеність процесу демократизації й невизначеність його результату. Тому існують відмінності між різновидами демократичних режимів:

- розвиненими, стабільними демократіями Заходу – зі стійкими політичною системою й економікою;
- молодими, але консолідованими демократіями країн Центрально-Східної Європи та деяких інших регіонів;
- неконсолідованими, фасадними чи псевдодемократичними у значній кількості держав посткомуністичного простору й більшості балканських країн.

Фінансові та економічні кризи XX ст. та 2008-2009 р.р. XXI ст. засвідчили величезну взаємозалежність країн та регіонів. Стало очевидним, що логіка комерції й капіталу придушила інертність політики та започаткувала нову епоху великих суспільних змін, які незабаром було названо глобалізацією. Її можна визначити як процес кількісного зростання та інтенсифікації політичних, економічних, соціальних, правових, культурних зв'язків і стосунків держав світу, усе більшої інтеграції людства. Наслідком глобалізації є зростання багатопланової взаємопов'язаності і взаємозалежності людства.

Студентам необхідно навести приклади складових процесів глобалізації та проаналізувати їхні позитивні й негативні наслідки, їхню суперечливість і складність.

3. Бжезінський наводить чотири загальні (позитивні) принципи у процесах глобалізації:

- «люди повинні жити у самоврядних суспільствах, заснованих на верховенстві права;
- мир у світі має ґрунтуватися на повазі до суверенності народів, а не на гегемонії;
- найефективнішою економічною системою є вільний ринок;
- науки мусять бути доступними для всього людства».

Глобальний рух капіталу, фінансові й інформаційні потоки, виходячи з-під контролю національної держави, впливають на внутрішнє політичне життя країни, обмежують державний суверенітет. З цього випливає, що глобалізація:

- викликає інтенсивну взаємодію і тісну взаємозалежність націй-держав;

- стимулює поширення демократичних цінностей через взаємозв'язок і взаємозалежність країн світу;
- сприяє зростанню міжнародних організацій і багатосторонніх механізмів для контролю й забезпечення всіх стандартів безпеки над територіями трансформаційних дій;
- посилює роль наднаціональних міжнародних організацій за рахунок влади націй-держав.

Процеси глобалізації творять ланцюг послідовних процесів, що мають як позитивні, так і негативні наслідки: взаємодія – взаємозалежність – універсалізація – демократизація – глобалізація – демократія.

Студентам необхідно вміти пояснити глобальні хвилі демократизації: 1-у хвилю (1820-1926 р.р.), 2-у – (1942-1962), 3-ю – (з 1975 року і триває дотепер). А також проаналізувати три моделі переходу від недемократичних режимів до демократії, беручи до уваги три хвилі демократизації. Отож, необхідно коротко розкрити класичну лінійну модель, циклічну модель і діалектичну модель, фази демократизації та особливості і перспективи демократичного переходу в Україні.

Контрольні запитання

1. Що таке глобалізація та який її вплив на розвиток демократії?
2. Перелічіть та розкрийте зміст основних фаз демократичних трансформацій.
3. Які існують моделі переходу до демократії?
4. У чому полягає сутність консолідації демократії?
5. Охарактеризуйте особливості посткомуністичної демократії.

Лекція 4 (2 год.)

Тема: Демократична традиція в Україні

План

1. Генезис демократії в історії України.
2. Проблеми розвитку демократії в сучасній Україні.

Семінар 4 (2 год.)

Тема: **Трансформація розвитку елементів демократії в Україні**

План

1. Ідеологічна сегментованість перехідного суспільства.
2. Роль політичної еліти у становленні демократії в Україні.

Теми самостійної роботи, рефератів, доповідей, повідомлень:

1. Роль Української Гельсінської групи (спілки) у демократичному поступі України.
2. Трансформаційні процеси у становленні демократії в Україні наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років.

Методичні вказівки

Розвиток демократичної традиції в Україні порівняно з країнами Заходу мав свою специфіку. По-перше, перервність державного процесу, чергування в українській історії періодів політичного піднесення і занепаду зумовлювали «хвилеподібність» розвитку цієї традиції. По-друге, демократична ідея в Україні завжди підпорядковувалася соціальній та національній ідеям.

Та незважаючи на несприятливі історичні умови, український народ проявив свободолубність, повагу до людської гідності і значну міру демократизму.

Студентам необхідно вміти розкрити віхи демократизму в житті українського народу: політичну спадщину Київської Русі; демократичну традицію в XIV-XVII ст.ст.; козацькі демократичні республіканські традиції у XVI-XVIII ст.ст.; демократичну думку українського суспільства у XIX ст.; демократизм періоду революцій та відновлення державності в Україні; демократичні ідеї у політичній думці України першої половини XX ст.; особливості розвитку демократичної традиції українського народу в період «радянської демократії».

Необхідно глибше проаналізувати аспекти розвитку демократії в сучасній Україні, акцентуючи на процеси створення інституційної основи незалежної Української держави. Кінець 1980-х – початок 1990-х років у політичному житті України, як і в житті інших республік колишнього СРСР, характеризувався, з одного боку, процесами лібералізації тоталітарного режиму та відродженням різноманітних форм громадської активності, а з іншого – виявами кризи легітимності радянської імперії й бурхливим наростанням національно-визвольних рухів. Саме в цей період утворилася мережа громадсько-політичних організацій, товариств, клубів, що забезпечували поступ країни від тоталітарної однопартійності до демократії. Їх увінчало створення у 1989 р. Народного Руху України – наймасовішої і найвпливовішої громадсько-політичної організації, що зіграла значну роль у боротьбі за незалежну Українську державу та в її подальшій демократизації. 24 серпня 1991 р. Надзвичайна сесія Верховної Ради України прийняла Акт проголошення незалежності України, що утверджував повну державну незалежність України. А для підвищення легітимності цього акту 1 грудня 1991 р. було проведено Всеукраїнський референдум, на якому 90,9 % виборців, що взяли участь у голосуванні, підтримали рішення Верховної Ради. Тоді ж було обрано першого президента України. Було прийнято демократичний закон про громадянство, затверджено державний прапор, малий герб та гімн України. Розпочалася розбудова національної економіки, створення фінансово-кредитної, грошової, податкової систем. Таким чином, впродовж 1990-1991 р.р. український народ самовизначився, створивши незалежну державу. Конституція України, прийнята у червні 1996 р., – проголосила Україну демократичною, соціальною, правовою державою.

Розкриваючи проблеми розвитку демократії в сучасній Україні студенти повинні охарактеризувати ідеологічну сегментованість перехідного суспільства, а також роль багатопартійності, політичної еліти в перші роки незалежності, економічне підґрунтя української демократизації і політики у перехідний період.

Контрольні запитання

1. Проаналізуйте інтелектуально-політичну спадщину України до початку 1990-х років.
2. Яке місце посідає в українській демократичній традиції дисидентський рух?
3. Назвіть основні проблеми розвитку демократії в сучасній Україні.

Лекція 5 (2 год.)

Тема: Права та свободи людини

План

1. Сучасне розуміння прав людини.
2. Основні права й відповідальність громадянина.
3. Методи і механізми захисту прав і свобод людини.
4. Захист прав і свобод людини в контексті світового, регіонального та українського рівнів.

Семінар 5 (2 год.)

Тема: Конституціоналізм

План

1. Конституція та її призначення.
2. Джерела та акти генезису українського конституціоналізму.
3. Конституція незалежної України та її правовий захист.

Теми самостійної роботи, рефератів, доповідей, повідомлень:

1. Конституція України в контексті теорії і практики прав і свобод громадянина.
2. Обов'язки людини та їх зв'язок з правами і свободами.

Методичні вказівки

Акцентуючи увагу на аспекті сучасного розуміння прав людини, студенти повинні охарактеризувати чотири підходи до проблеми правового статусу

людини і громадянина: колективний підхід, другий підхід (мусульманське право - шаріат), звичаєве право, ліберальна концепція.

Сучасне вчення про свободу ґрунтується на таких основних положеннях:

- усі люди вільні від народження, тобто основою свободи є рівність можливостей для всіх;
- свобода полягає в можливості робити все, що не завдає шкоди іншим і загальному благу;
- межі свободи може визначити тільки закон, який є мірою свободи, тобто все, що не заборонене, те дозволене.

Різні погляди на взаємодію права та держави знайшли різне втілення в конституціях держав. Основними є: природно-правова (надпозитивна) концепція прав людини, позитивістська концепція та, як у чинній Конституції України, природно-правова концепція.

У контексті змісту поняття «права людини» необхідно виходити із того, що свобода людини і громадянина як конституційно-правова категорія – це спроможність людини діяти відповідно до своїх інтересів і мети.

Основними принципами цієї категорії є:

- закріплення в національному законодавстві прав і свобод, встановлених нормами міжнародного права;
- невідчужуваність та непорушність особистих природних прав і свобод людини та наявність їх у неї від народження;
- рівноправність людей у їхніх правах та свободах;
- єдність прав та обов'язків людини і громадянина;
- гарантованість прав і свобод.

Таким чином, права та свободи людини – це її соціальні можливості, які визначаються економічними й культурними умовами життя суспільства і законодавчо закріплюються державою. В них виражена та міра свободи, яка об'єктивно можлива для індивіда на конкретному розвитку суспільства.

Студентам необхідно дати короткий аналіз різновидів основних прав індивіда, а саме понять: перше покоління прав людини, друге покоління

(позитивні права), третє покоління (колективні права), а також – основних груп прав і свобод людини та громадянина: громадянські (особисті) права, політичні права і свободи людини, економічні, соціальні, культурні.

Практична цінність прав і свобод людини та громадянина полягає у їхній реальності, яка забезпечується низкою гарантій, тобто засобів, способів і умов, використовуючи які, суб'єкт досягає повного і безперечного здійснення своїх прав. Знати в загальних рисах гарантії суб'єктивних прав: конституційні, юридичні, морально-політичні, економічні або соціальні, ідеологічні гарантії та механізми захисту прав і свобод людини.

Вміти розкрити основні аспекти конституції та її призначення: походження конституції, роль конституції у правовій системі суспільства, конституція та громадянське суспільство, конституція у її відношенні до свободи, конституціоналізм як самообмеження влади; джерела українського конституціоналізму: конституцію П. Орлика, конституційні ідеї в Україні у ХІХ – першій третині ХХ ст.ст., Конституцію УНР 1918 р. та Конституційні акти ЗУНР, конституційну думку політичної опозиції 1920-1970-х років, основні положення Конституції України 28 червня 1996 р.

Контрольні запитання

1. У чому суть чотирьох підходів до проблеми правового статусу людини та громадянина?
2. Який зміст понять «права людини» і «свобода людини»?
3. Які ви знаєте основні хартії прав людини?
4. Розкрийте суть міжнародних організацій у справі захисту прав і свобод людини.
5. Яким є ставлення конституції як джерела права до демократії, економічного ринку та свободи?
6. Дайте загальну характеристику чинної Конституції України 1996 р.
7. У чому суть системи прав і свобод людини в Україні?

Лекція 6 (2 год.)

Тема: **Вибори, громадянин, демократія**

План

1. Виборчі системи.
2. Виборчий процес: чинники та критерії демократичності.
3. Громадянин – творець демократії.
4. Модель демократичного громадянина і культура громадянськості.
5. Інтерес до політики й політична обізнаність.

Семінар 6 (2 год.)

Тема: **Судова влада**

План

1. Роль судової влади в державі.
2. Судова влада в демократичних країнах.
3. Судова влада в Україні.

Теми самостійної роботи, рефератів, доповідей, повідомлень:

1. «Громадянин» і «громадянство»: генезис, теорія, практика.
2. Компаративістика актуальних проблем судочинства в Україні та в західних демократичних країнах.

Методичні вказівки

Вибори є невід’ємним атрибутом демократичного суспільства, адже саме шляхом виборів у ньому відбувається відтворення та легітимація владних інститутів.

Виборча система – це сукупність визначених законодавством правил, які регулюють перебіг виборчої кампанії, а також спосіб визначення переможців і розподілу між ними депутатських мандатів.

В залежності від того, яким чином розподіляються депутатські мандати між кандидатами чи партіями, розрізняють три типи виборчих систем:

мажоритарна система відносної більшості, мажоритарна система абсолютної більшості, пропорційна. Студентам необхідно вміти проаналізувати переваги і недоліки цих систем та яка із них є найактуальнішою у майбутньому виборчому процесі сучасної України, якщо змішана виборча система повністю не розв'язала проблем демократичності виборів та формування стійкого уряду в Україні. Отож, треба знати сучасні проблеми демократичності виборів: висування та реєстрацію кандидатів, збір підписів чи грошову заставу, формування виборчих комісій, контроль за результатами голосування і підрахунком голосів, фінансування виборчих кампаній та порівняти ці аспекти в Україні із тотожними у виборчій системі США.

У більшості демократичних країн участь в голосуванні є правом, а не обов'язком громадянина, хоча в деяких демократичних країнах Європи участь у виборах вважається й обов'язком, а не тільки правом, і на випадок неучасті передбачені певні санкції.

Є різні пояснення, які обґрунтовують участь виборців в голосуванні, та головними із них, на нашу думку, є ідеологічна орієнтація та партійна приналежність громадян. Остання може мати наповнення соціально-класовою ідентифікацією або релігійно-етнічною незалежністю. Але в контексті України більше половини виборців не мають ні усталених ідеологічних преференцій, ні партійних ідентифікацій. Тому виборці голосують за того кандидата, який, на їх думку, робитиме те, чого від нього чекають, найбільш ефективно. Окрім того, на участь у виборах впливає тип виборчої системи.

Але під час кожних виборів у всіх демократіях є особи, які не голосують. Абсентеїзм у європейських країнах як і в Україні, охоплює близько 30 % виборців. У загальному неучасть у виборах є виразом аполітичності. А саме: відсутність інтересу до виборів та переконання, що їхня особиста участь у виборах нічого не змінить; прагнення заявити в такий спосіб політичний протест; чи навпаки – повне задоволення своїм становищем, на яке вибори не можуть вплинути.

Кожна людська спільнота формує для себе культурні моделі особистості, які є втіленням певних цінностей. Однією з них є сучасна модель демократичного громадянина, коріння якої закладено в давньогрецькому полісі. За Аристотелем, громадянами можна і слід вважати тих, хто бере участь у суді і народних зборах. Ідея громадянства й поняття громадянина розвинулася в наступних століттях у Європі та в Америці.

Сьогодні громадянство передбачає:

- приналежність до якоїсь держави, суспільства, нації;
- володіння відповідними соціальними, політичними, економічними і культурними правами;
- підпорядкованість законам держави, наявність у громадянина обов'язків перед державою;
- законопослушність, лояльне і водночас критично-вимогливе ставлення до інституцій державної влади;
- пошанування цінностей громадянського суспільства;
- громадянську самоідентифікацію (суб'єктивне ототожнення громадян з якоюсь спільнотою, державою, нацією, культурою).

Необхідно вміти в контексті семінарського заняття розкрити ці пункти, а також аспекти культури громадянськості та рівень політичної обізнаності українського громадянства. Треба мати загальну обізнаність у моделях судових систем світу, в ознаках і функціях судової влади, ролі і структурі судових органів в Україні, принципах судочинства, проблемах реформи судової системи України.

Контрольні запитання

1. Що таке виборча система та які типи виборчих систем існують у демократичних країнах?
2. Які виборчі системи застосовувалися на виборах в Україні після проголошення її незалежності?

3. Охарактеризуйте тип і особливості чинної виборчої системи в Україні та її «демократичну» ефективність.
4. Що таке ідея громадянства та культури громадянськості?
5. Що спонукає громадян до участі у виборах?
6. Назвіть спільні з іншими країнами риси судочинства в Україні.
7. Які моделі судових систем існують у демократичних країнах і чим вони відрізняються одна від одної?
8. Розкрийте компетенцію судів.

Лекція 7 (2 год.)

Тема: **Представництво інтересів громадян через групову політику**

План

1. Теорія групової політики.
2. Плюралістична демократія і групи інтересів: до історії явища та ідеї.
3. Теорія груп і групових інтересів у політичній науці XX ст.: розмаїття поглядів.
4. Сутність і різновиди груп інтересів.
5. Функції груп інтересів та способи їх впливу на прийняття владних рішень.
6. Моделі захисту групових інтересів: компаративістика (плюралістична, корпоративна, патронажно-клієнтельна).
7. Особливості формування груп інтересів у посткомуністичній Україні: класичні групи інтересів і кланово-олігархічні об'єднання.

Семінар 7 (2 год.)

Тема: **Законодавча влада**

План

1. Призначення, структура і функції законодавчої влади.
2. Моделі організації й роботи законодавчої влади в розвинених демократіях.
3. Законодавча влада в Україні.

Теми самостійної роботи, рефератів, доповідей, повідомлень:

1. «Плюси» і «мінуси» посткомуністичної України у розбудові демократичних процесів.
2. Законодавча влада в Україні та проблеми вибору її ефективної моделі.

Методичні вказівки

Сучасні представницькі демократії функціонують на засадах плюралізму. Для плюралістичної демократії істотними є організаційні вияви багатоманітності, наявність груп, які прагнуть і мають змогу захищати свої специфічні інтереси, виступаючи на політичній арені як організовані сили. Їх формування у країнах, що здійснюють перехід до демократії і не мають міцних демократичних традицій та розвинутого громадянського суспільства, – це досить складний і суперечливий процес. Тому важливим є вивчення теоретичних основ та практики становлення і функціонування механізмів групової політики в розвинених демократіях задля порівняння з процесами, що відбуваються в перехідних суспільствах.

Загалом ідеї інтересу, плюралізму інтересів, а також груп інтересів як головних учасників політичного процесу стали ключовими для розвитку теорії демократії у ХХ ст. Засновником цього напрямку і першим сучасним автором, що створив цілісну концепцію групової політики, вважають А. Бентлі. У своїй книзі «Процес управління» (1908 р.) він запропонував розглядати політику як взаємодію різноманітних суспільних груп, що мають свої власні інтереси і намагаються їх реалізувати. Інтереси окремих індивідів не завжди збігаються з інтересами групи як цілого. Тому поведінку індивідів, вважав А. Бентлі, треба вивчати тільки у контексті їх діяльності у складі тієї чи іншої групи. За А. Бентлі «група» – це об'єднання громадян, які розглядаються не як абстрактна фізична одиниця суспільства, а як масова діяльність, котра не обмежує діяльності індивіда лише участю у справах однієї групи, але припускає його діяльність і в багатьох інших.

Деякі ідеї А. Бентлі були розвинуті Д. Труменом у книзі «Управлінський процес. Політичні інтереси і громадська думка» (1951 р.). Під групою інтересів він розумів будь-яку групу, що має один або декілька спільних інтересів і висуває низку вимог до інших груп, домагаючись встановлення, підтримки та зміцнення норм поведінки, котрі формуються під впливом спільності поглядів даної групи. На думку Д. Трумена, група інтересів під час своєї еволюції набуває специфічних рис та трансформується у інші типи інституцій, котрі намагаються досягти своєї мети за допомогою урядових організацій. Такі групи він називав політичними групами інтересів або групами тиску.

М. Олсон у книзі «Логіка колективної дії» (1965 р.) вніс деякі уточнення у праці своїх попередників. На думку М. Олсона, саме індивід є суб'єктом раціональної дії, тоді як «люди, що поділяють певну сукупність логічних переконань, поведуться нерационально, створюючи групи...». Серед людських потреб він виділяв селективні (вузькогрупові), які можна задовольнити завдяки приналежності до певної групи, та колективні (громадські), задоволення яких з такою приналежністю не пов'язане. Студентам необхідно пояснити і вклад інших вчених у розвиток теорії групової політики, таких як Р. Солсбері, М. Дюверже, науковців т. зв. англійської традиції та ін.

У контексті методології груп інтересів виділяють партії. Найголовніша мета партій – здобуття і здійснення влади в державі. Вони створюються задля досягнення політичних цілей, що задекларовані у їхніх програмних документах. Але групи інтересів, на відміну від партій, не борються за владу та за безпосередній контроль за нею. Для них політична влада – не мета, а засіб, за допомогою якого вони намагаються задовольнити свої потреби та інтереси. З точки зору Дж. Вілсона групи інтересів (або групи тиску) – це організації, що шукають канали впливу на уряд, але, на відміну від політичних партій, вони не мають намірів контролювати його. Вони є містком між суспільством і державою.

За організаційними формами групи інтересів відображають такі поняття як: «об'єднання», «асоціація», «спілка», «організація», «клуб», «рух», «комітет», «центр» тощо.

Типологія груп інтересів (за критеріями: ступінь організованості, мета і спрямування групової діяльності, способи їх дій) є наступною: лобістські організації, групи тиску, інституційні групи, неасоційовані групи, громадські ініціативи, аномійні групи. Студентам потрібно конструктивно пояснити їхні особливості, пам'ятаючи про їх спільні риси: колективний характер діяльності, добровільність асоціації, спорадичне здійснення впливу на політичну владу, відсутність претензій на здобуття політичної влади. А також, необхідно врахувати та охарактеризувати подібні суспільні функції груп інтересів: агрегація інтересів, артикуляція різноманітних суспільних інтересів, інформування органів влади, здійснення тиску на суб'єктів прийняття рішень, інтеграція груп, формування політичних еліт, політична соціалізація громадян.

У залежності від розвиненості громадянського суспільства та його взаємовідносин з державою, у різних країнах складаються різні моделі захисту інтересів. У політології виділяють такі моделі захисту інтересів і групової політики: плюралістична, корпоративна, некорпоративна та патронажно-клієнтальна, котрі студенти повинні ґрунтовно проаналізувати та порівняти із групами захисту в Україні. Окрім того, розкрити групи підтримки та проблемні групи інтересів, а також кланово-олігархічні об'єднання та їхню роль і вплив на українську політику. Вміти охарактеризувати загальні функції законодавчої влади, моделі організації її як у розвинутих демократичних країнах, так і в Україні.

Контрольні запитання

1. Яку роль у житті суспільства відіграють групи інтересів?
2. Які головні функції груп інтересів?
3. Коротко охарактеризуйте і порівняйте моделі захисту групових інтересів.
4. Чому в Україні існує декілька моделей групової політики?
5. Розкрийте сутність явища олігархизації групової політики в Україні.
6. Що таке державні закони?

7. Яким є зв'язок між законом та правом в умовах тоталітарного, авторитарного та демократичного суспільств?
8. Якими є переваги та обмеження президентсько-парламентської моделі?

Лекція 8 (2 год.)

Тема: **Розвиток громадянського суспільства**

План

1. Історична еволюція громадянського суспільства та уявлень про нього.
2. Сутність та різновиди громадянського суспільства.
3. Відновлення громадянського суспільства в Україні наприкінці 1980-х – на початку 1990-х р.р.
4. Розвиток громадянського суспільства в незалежній Україні.

Семінар 8 (2 год.)

Тема: **Виконавча влада**

План

1. Призначення і сутність виконавчої влади в демократичних суспільствах.
2. Порівняльна характеристика моделей виконавчої влади.
3. Організація виконавчої влади в Україні.
4. Практика здійснення виконавчої влади в Україні.

Теми самостійної роботи, рефератів, доповідей, повідомлень:

1. Роль УГС, НРУ та інших демократичних громадських організацій у відродженні громадянського суспільства.
2. Функції центральних органів виконавчої влади в Україні: порівняльний аналіз та проблеми взаємодії.

Методичні вказівки

Неодмінною умовою становлення демократичних держав і формування націй було розгортання системи суспільних інститутів, що утверджують

громадянське суспільство. Громадянське суспільство – це досить давня, але дуже актуальна теоретична концепція, котра усе ще «володіє значним аналітичним, нормативним і політичним потенціалом». Поняття громадянського суспільства застосовується для вивчення неполітичної частини суспільної системи і має певне аналітичне навантаження лише у випадку розмежування суспільства і держави.

Інститутами громадянського суспільства є: добровільні організації та громадські рухи; незалежні засоби масової інформації, що обслуговують громадські потреби та інтереси і оприлюднюють громадську думку; вибори та референдуми; суди присяжних, народні міліцейські загони тощо як залежні від громадськості. Отож, громадянське (цивільне) суспільство – це сфера спілкування, взаємодії, спонтанної самоорганізації та самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій, яка захищена необхідними законами від прямого втручання і регламентації з боку держави і в якій переважають громадянські цінності.

Основними функціями громадянського суспільства є: засіб самовиразу індивідів, їх самоорганізації та самостійної реалізації ними власних інтересів; інститути громадянського суспільства виступають гарантом непорушності особистих прав громадян, дають їм впевненість у власних силах; вони (інститути) впорядковують, надають регульованості протестам і вимогам людей; ці ж інститути виконують функцію захисту інтересів певної групи в її протиборстві з іншими групами інтересів. З цих функцій випливають атрибути громадянського суспільства, а саме: наявність публічного простору, засобів і центрів комунікації; організоване громадське (публічне) життя вільних і рівних індивідів; незалежні від держави добровільні асоціації; зорієнтована на громадські інтереси та публічну політику діяльність, наслідком якої є солідаризація людей.

Студентам необхідно вміти охарактеризувати моделі громадянського суспільства: «демократичне громадянське суспільство»; «посередницьке громадянське суспільство»; «виборче громадянське суспільство».

Чим розвинутішим є громадянське суспільство, тим легше громадянам захищати свої інтереси, тим більшими є їхні можливості щодо самореалізації в різних сферах суспільного життя і тим меншою є небезпека узурпації політичної влади тими чи іншими її органами, або окремими особами. Відстоюючи матеріальну і духовну незалежність людини від держави, домагаючись правової гарантії такої незалежності, захисту приватних і суспільних інтересів людей, громадянське суспільство активно сприяє процесам політичної демократизації, набуття державою ознак правової держави. Отож, з одного боку, існує рівновага між громадянським суспільством і державою, але з іншого громадянське суспільство залежить від держави і не може бути розвинених форм в умовах політичного насильства й тиранії.

Студенти повинні ґрунтовно проаналізувати запитання: чи існувало громадянське суспільство в СРСР? і як воно розвивалося в умовах горбачовської «перебудови» в Україні? та якими є шляхи становлення громадянського суспільства в незалежній Україні?

У контексті аспектів семінарського заняття необхідно акцентувати увагу на тому, що виконавча влада є найбільш видимою інституцією політичної системи суспільства, діяльність якої безпосередньо пов'язана з повсякденним життям громадян. Вона є однією з трьох гілок державної влади, тому студенти повинні охарактеризувати загальне призначення виконавчої влади. З інституційної точки зору виконавча влада – це цілісний комплекс державних установ, які здійснюють владно-політичні та владно-адміністративні функції на центральному (уряд) та місцевому рівнях, мають загальну, галузеву та локальну компетенцію. Ці установи ще називають «апаратом державного управління». Студенти повинні розкрити порівняльну характеристику моделей виконавчої влади, а саме: виконавчої влади за кабінетно-парламентської форми державного правління; виконавчої влади за президентської (президентсько-парламентської) форми державного правління; виконавчої влади за змішаної форми державного правління. А також пояснити організацію виконавчої влади в Україні та наскільки практичною і ефективною вона є як у «центрі», так і на місцевому рівні.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення громадянського суспільства.
2. Які функції реалізовує громадянське суспільство?
3. Охарактеризуйте три історичні стадії в генезисі громадянського суспільства («I, II, III»).
4. Порівняйте структуру і функції громадянського суспільства в різних країнах.
5. Які інституції громадянського суспільства виникли в незалежній Україні?
6. Чому громадянське суспільство в Україні не в усій повноті виконує свої функції?
7. Що таке виконавча влада та які її головні функції?
8. Розкрийте обов'язки уряду (кабінету).
9. Охарактеризуйте статус, повноваження і структуру Кабінету Міністрів України.
10. Проаналізуйте головні повноваження і роль Президента України у здійсненні виконавчої влади.
11. Які є головні механізми нагляду і контролю за діяльністю органів державної виконавчої влади?

Лекція 9 (2 год.)

Тема: Аспекти легітимності влади, підтримка демократії в Україні

План

1. Легітимність політичної влади.
2. Громадянська культура.
3. Підтримка громадянами основних ліберальних та демократичних цінностей.
4. Політична підтримка демократії в Україні.

Семінар 9 (2 год.)

Тема: Місцеве та регіональне самоврядування

План

1. Потреба і способи наближення влади до громадян.

2. Порівняння моделей децентралізації влади у федеративних та унітарних системах.
3. Поняття та основні концепції місцевого самоврядування і проблема автономії самоврядних органів.
4. Типологія самоврядних систем і правові засади місцевого самоврядування.
5. Структура органів місцевого самоврядування, місцева демократія та її форми.
6. Органи місцевого самоврядування та їх суспільний статус в Україні.

Теми самостійної роботи, рефератів, доповідей, повідомлень:

1. Механізми і шляхи легітимації зміцнення демократії в Україні.
2. Аналіз основних положень закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Методичні вказівки

Теорія легітимації виникла внаслідок вивчення західних демократій. Термін «легітимність» означає відповідний до закону, правомірний, правильний. Його ввів М. Вебер для того, щоб відрізнити владу, яка відповідає формальним законам, юридичним нормам права, тобто є законною, від тієї, яка дійсно значуща для людей, що і знаходить вияв у їхній поведінці стосовно неї. Спираючись на різновиди панування він виділяє три типи легітимності: традиційний, харизматичний, легальний (раціонально-правовий), котрі студенти повинні вміти охарактеризувати, так само як і типи легітимності за Д. Хелдом: згода під загрозою насильства; легітимність як традиція; прагматичне підпорядкування; інструментальна згода; нормативна згода; ідеальна нормативна згода.

Не існує жодної країни в світі, де б усе населення вважало існуючий політичний режим повністю легітимним. Д. Бітхем наводить такі критерії, яким повинна відповідати легітимна влада: відповідність встановлених у суспільстві правил; ці правила мають ґрунтуватися на переконаннях, які поділяють

правлячі кола та підлегле населення; вони є свідченням згоди з боку підлеглих щодо проявів конкретних владних стосунків. Отож, легітимність має три рівні: правила; відповідність правил переконанням; діяльність.

Усталеній демократії найбільше відповідає громадянська культура – це така політична культура, в якій активність та пасивність, обов’язковість і дієвість, консенсус та розбіжність у поглядах збалансовані та поєднані. Принциповою характеристикою громадянської культури є схильність до толерантності (терпимості). Характерно, що в сучасній Україні, за соціологічними дослідженнями, громадська думка переважно все ще схильна покладати надії не на парламентський механізм – складний і неоднозначний, не на програму дій уряду, а на появу сильного лідера як головне оперття стабілізації та проведення реформ.

Для зміцнення демократичності суспільству потрібно використати ті механізми легітимації, які показали свою ефективність в країнах, що досягли певних успіхів у переході до демократії, враховуючи особливості соціального, економічного і політичного розвитку України:

- формування на підставі раціонально-усвідомлених та узгоджених потреб і цінностей ідеології подальшого розвитку українського суспільства, позбуття тоталітарної спадщини;
- зміцнення інституційних форм і структур представницької демократії поряд із розширенням залученості громадян у політичні процеси, розвиток форм їх впливу на владу;
- впровадження конституціоналізму як принципу функціонування державно-політичних інститутів;
- спрямування політичної волі еліти на реалізацію стратегії демократизації у формі відповідної практичної політики;
- підвищення економічної ефективності режиму від якої залежить його легітимність;

- поширення демократичної освіти, яка в умовах переходу від тоталітарного суспільства до демократичного постає важливим чинником легітимації політичного режиму;
- інтеграція України в соціокультурне середовище демократичної Європи, що також здатна вплинути на характер легітимаційного процесу.

У вивченні теми семінарського заняття студенти повинні звернути увагу на проблеми місцевого самоврядування, які можуть бути вирішені тільки при сприянні центрального апарату державної влади, а саме: забезпечення територіальної цілісності і незалежності держави; створення єдиної правової бази; розробка і впровадження зовнішньої державної політики, конституціоналізм; реалізація державних програм. Ці питання є винятковою компетенцією держави, але без сприяння місцевих громад їхня реалізація неможлива. Також потребує уваги аспект порівняння моделей децентралізації влади у федеративних та унітарних системах, необхідно охарактеризувати основні концепції місцевого самоврядування, його правові засади, структуру як у демократичних країнах Заходу, так і в Україні, особливо на сучасному етапі, коли виникає потреба у повній взаємодії місцевого самоврядування і державної влади.

Контрольні запитання

1. Дайте кілька визначень легітимності.
2. Назвіть критерії, яким відповідає легітимна влада.
3. Дайте дефініцію громадянської культури.
4. Охарактеризуйте громадянську культуру.
5. Які перешкоди, на вашу думку, існують на шляху розвитку демократії в Україні?
6. Яке місце займає самоврядування в системі держава-суспільство?
7. Що таке місцеве самоврядування та які є теорії, що пояснюють його сутність та необхідність?

8. Якою є найбільш типова структура органів місцевого самоврядування?
9. Які органи місцевого самоврядування діють в Україні?
10. Які проблеми ефективного функціонування самоврядних органів існують в Україні?

Лекція 10 (2 год.)

Тема: **Економічна роль держави у підтримці демократії**

План

1. Дискусії про економічну роль держави в країнах Заходу.
2. Економічні свободи і державний контроль.
3. Моделі ринкової економіки та переходів до неї.
4. Ринкові реформи в Україні. Форми та моделі приватизації.
5. Проблеми і досягнення економічного реформування в Україні.
6. Методологія аналізу зайнятості й безробіття та демократизація цих сфер в Україні.
7. Політика соціального партнерства.

Семінар 10 (2 год.)

Тема: **Тіньова економіка**

План

1. Тіньова економіка як складова частина різних економічних систем.
2. Тіньовий сектор в умовах демонтажу командної економіки та переходу до ринку.
3. Тіньова економіка, організована злочинність і корупція.
4. Перспективи трансформації тіньової економіки й подолання її негативних наслідків в Україні.

Теми самостійної роботи, рефератів, доповідей, повідомлень:

1. Характеристика особливостей приватизації в Україні.
2. Тіньова економіка в Україні: причини і особливості виникнення та функціонування.

Методичні вказівки

В аспекті дискусій про економічну роль держави в країнах Заходу найголовнішими є два протилежні підходи. Згідно з одним із них, через неспроможність ринку вирішувати деякі проблеми соціально-економічного характеру, держава повинна відігравати активну роль в регулюванні економіки. Відповідно до іншого напрямку, ринкова економіка орієнтує людину на підприємництво, розвиток та реалізацію своїх можливостей, науково-технічний прогрес, що в цілому забезпечує високу ефективність без втручання держави. Студенти повинні вміти розкрити, порівняти та проаналізувати ці два підходи, спираючись на теорії Дж. М. Кейнса, Л. фон Мізеса, Ф. фон Гаєка, М. Фрідмана.

Важливим для ринкової економіки є свобода вибору для підприємців, яка означає, що окремі люди мають право купувати економічні ресурси, на власний розсуд вибирати вид діяльності, створювати підприємства, використовувати чи реалізовувати ресурси (капітал) на свій вибір. Натомість для споживачів свобода вибору означає, що вони вільні в межах своїх грошових прибутків купувати товари та послуги в такому наборі, який вони вважають найбільш сприятливим для задоволення своїх потреб. Тому проблема вибору вирішується з урахуванням особистого інтересу. Він є головним мотивом діяльності усіх суб'єктів ринку. Але держава в сучасних умовах не може не приділяти серйозної уваги проблемі контролю за економічною діяльністю підприємств. Вона мусить втручатися й визначати межі економічних свобод, наприклад, здійснювати екологічний та санітарний контроль; контроль якості та безпечності продукції; трудове й соціальне законодавство; антимонопольний контроль. Ці напрямки контролю студенти повинні, з наведенням прикладів, розкрити.

В перехідний період, в якому знаходиться Україна, головною стала не проблема втручання держави в ринкове господарство, а його створення. Вибір моделі ринкової економіки та переходу до неї залежить від особливостей країни та світового досвіду. Найбільш типовими є такі моделі:

- французька модель, особливістю якої є включення планування в ринковий механізм;

- німецька модель, особливостями її є соціальна спрямованість реформ, глибока теоретична опрацьованість, підготовка державних чиновників і їх відповідальність за свою діяльність;
- польська модель, є втіленням зразка «шокової терапії», запропонована міністром фінансів Польщі Л. Бальцеровичем: стрімка лібералізація економічних процесів з можливим короточасним зниженням життєвого рівня, за яким проходить швидке «одужання» економіки і стабільне покращення соціально-економічної ситуації вже на основі нових, ринкових механізмів. Особливість: велика підтримка частиною польського суспільства, залучення спеціалістів з МВФ та його фінансова допомога;
- китайська модель, особливістю китайського переходу до ринкових відносин було оновлення командно-адміністративної системи управління економікою і допущення вільних економічних зон, де централізованого управління економікою взагалі не застосовувалось.

Враховуючи вищезазначене, студенти повинні вміти у загальних рисах окреслити проблеми і досягнення економічного реформування в Україні. Також необхідно вміти розкрити такі аспекти політики в галузі зайнятості та безробіття як: безробіття (загально), фрикційне (плавне) безробіття, циклічне (кон'юнктурне) безробіття, структурне безробіття, приховане безробіття. Ці аспекти є архіважливими в сучасній Україні у період економічної кризи. У цьому контексті важлива роль відводиться соціальній політиці, особливо політиці зайнятості, як спільній діяльності уряду, підприємств та профспілок, роль цих суб'єктів в контексті соціального партнерства студенти повинні обґрунтувати. Загального аналізу вимагає широкий аспект семінарського заняття, а саме тіньової економіки як величезної небезпеки, яка охоплює сферу діяльності найважливіших сегментів суспільства України та формує організовану злочинність, корупцію і безпосередньо спричиняє зубожіння величезної частини населення та негативно впливає на розвиток громадянського суспільства й політичної системи.

Контрольні запитання

1. Яка з форм власності найбільше сприяє розвитку демократичної організації суспільства?
2. Які ідеї лежать в основі кейнсіанства?
3. В чому суть концепції монетаристів?
4. Назвіть основні напрямки державного контролю.
5. Назвіть найбільш типові моделі переходу до ринку і яка з них найгармонійніше відповідає потребам України?
6. Розкрийте причини виникнення тіньової економіки в Україні.
7. Як тіньова економіка співвідноситься з організованою злочинністю та корупцією?
8. У чому сутність стратегії боротьби з тіньовим сектором в західних державах та в Україні?

Лекція 11 (2 год.)

Тема: Соціальні обов'язки держави у процесі демократизації

План

1. Демократія та соціальна політика, її суб'єкти і функції.
2. Моделі сучасної демократії і формування соціальної політики.
3. Соціальна політика та соціальна структура України.

Семінар 11 (2 год.)

Тема: Роль ЗМІ в демократичному процесі

План

1. Сутність та суспільне значення засобів масової інформації.
2. Політична відповідальність та функції ЗМІ в демократичному суспільстві.
3. Форми власності та контроль за мас-медіа в умовах демократії.
4. Свобода інформації, цензура в Україні та вплив ЗМІ на політичні орієнтації.

Теми самостійної роботи, рефератів, доповідей, повідомлень:

1. Моделі соціальної політики в країнах Заходу і в Україні: аналіз та порівняння.
2. Роль засобів масової інформації в політичних орієнтаціях у сучасній Україні.

Методичні вказівки

Стійкість демократії в тій чи іншій країні значною мірою залежить від соціальних чинників: соціальної структури та соціальної політики демократично-сформованого уряду, тому що ці чинники є головним знаряддям поліпшення життя людини, вирішення її життєвих проблем. Тому вони належать до найголовніших передумов (поряд з безпекою та порядком у державі), що підвищують або понижують рівень легітимності державної влади. На прикладі України, а також інших пострадянських країн, маємо можливість спостерігати, як відставання в соціальній сфері підриває легітимність влади, гальмує (а часом і дискредитує) розбудову демократичної, правової держави.

У колишньому СРСР суб'єктом соціальної політики була держава. Вона перебирала на себе функцію задоволення основних потреб громадян. В умовах нових економічних і політичних перетворень особистість отримала можливість задовольняти потреби, спираючись на свою активну економічну діяльність. Іншу частину її потреб має забезпечити держава, або система недержавних громадських організацій. Індивід повинен мати змогу взяти відповідальність за своє існування на себе, але за підтримки держави. До функцій, що їх виконує держава, проводячи соціальну політику, належать такі: соціального відтворення населення; регулятивна; соціально-захисна; стабілізаційно-адаптивна. Студентам необхідно вміти пояснити ці функції.

Отже, соціальна політика – це розгалужена мережа видів діяльності державних і недержавних структур, спрямованих на втручання в економічний процес заради підвищення добробуту й надання соціального захисту різним верствам населення. Напрямами соціальної політики є: політика розподілу і

перерозподілу суспільного продукту; демографічна політика; політика зайнятості та охорони праці; політика соціального забезпечення і соціального страхування; політика гармонізації соціально-економічних інтересів і забезпечення соціального діалогу. Студенти повинні розкрити складові цих напрямів.

До основних моделей соціальної політики в країнах розвиненої демократії належать:

- ліберально-демократична модель (усі фактори демократії – законодавство, власність, ринкова економіка – є механізмами координації індивідуальних інтересів, наприклад, США);
- консервативна модель демократії (ідея виправдання соціальної диференціації в суспільстві, наприклад, Німеччина);
- соціал-демократична модель (акцентує увагу на запобігання різкій диференціації найвищого та найнижчого рівнів доходів, наприклад, Швеція). Завдання студентів – проаналізувати, у загальних аспектах, ці моделі.

Стосовно України, то за своїми основними рисами існуюча сьогодні модель нагадує соціал-демократичний варіант соціальної політики з елементами лібералізму. Законодавча база соціальної політики спирається на Конституцію, у якій ідеться про соціальну державу, соціально-орієнтовану економіку та про принципи загальності й доступності соціального захисту. Ознаками ліберальних підходів до соціальної політики слід вважати зобов'язання держави забезпечувати за рахунок бюджетних коштів лише мінімально гарантований рівень медичного, культурного, побутового і соціального обслуговування населення і, передусім, найменш соціально захищених громадян. Поки що в Україні зберігається загалом незадовільне становище як у сфері доходів населення, так і охорони здоров'я, зайнятості тощо.

Особливо важливим елементом у контексті соціальної структури сучасних суспільств з точки зору демократії є середній клас – категорія, що стала невід'ємною частиною концепції постіндустріалізму. Кількісно значний

середній клас зумовлює стабільність, добробут, відкритість суспільства і є основним творцем інститутів і норм громадянського суспільства. В Україні середній клас лише почав формуватися. Студенти повинні вміти охарактеризувати соціальну структуру суспільства, її групи, їх проблеми, регіональні виміри бідності в Україні, виходячи з економічного аспекту, з його прямого впливу на стан соціальної сфери, яка впливає на суспільну свідомість населення, його цінності й орієнтири.

Вивчаючи семінарську тему, студенти повинні звернути увагу на те, що у відкритому суспільстві існує плюралізм думок, ідей і поглядів, а засоби масової інформації виражають інтереси різних політичних сил. Спільні функції ЗМІ: пізнавальна; контроль і спостереження за діями суб'єктів влади; політична соціалізація; формування громадянськості. Головною метою ЗМІ є оперативне інформування окремих осіб, соціальних груп населення в цілому про події та явища у світі, конкретній країні, певному регіоні. Цієї мети вони досягають, виконуючи вищезгадані соціальні функції. З політичної точки зору ЗМІ поділяються на урядові, опозиційні та незалежні. Студенти повинні вміти охарактеризувати ці типи ЗМІ, а також свободу інформації і вплив ЗМІ на політичні орієнтації в Україні тощо.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення основних категорій, які входять до концепції соціальної політики.
2. Розкрийте поняття суб'єкт та об'єкт соціальної політики.
3. Порівняйте світові моделі соціальної політики.
4. Охарактеризуйте процес встановлення соціальної політики в Україні?
5. Що таке соціальна структура суспільства?
6. Що таке засоби масової інформації та їхня роль в демократичному суспільстві?
7. Які політичні функції виконують ЗМІ?

8. У чому суть мобілізаційного і маркетингового принципів діяльності мас-медіа?
9. З якими основними проблемами стикаються ЗМІ в західних демократіях?
10. Наскільки незалежними є ЗМІ в Україні?

Лекція 12 (2 год.)

Тема: **Демократія і багатоманітність національного**

План

1. Багатоманітність – невід’ємна властивість демократії.
2. Нація і народ. Різновиди та основні функції нації. Становлення української нації.
3. Нація та держава. Національне самовизначення і національна самосвідомість.
4. Феномен націоналізму. Український націоналізм. Проблема сумісності націоналізму і демократії.
5. Мовна проблема.

Семінар 12 (2 год.)

Тема: **Політичні партії**

План

1. Роль політичних партій у розвитку демократії.
2. Статус і функції політичних партій у політичній системі України.
3. Організаційні засади партійної діяльності та їх вплив на демократію.
4. Демократія і майбутнє політичних партій.

Теми самостійної роботи, рефератів, доповідей, повідомлень:

1. Історичний і політологічний аналіз етнічних націй і етнічних груп України.
2. Порівняльний аналіз партійних програм і виборчих платформ окремих політичних партій в Україні (наприклад, у виборчій кампанії до виборів 15 березня 2009 р. у Тернопільську обласну раду).

Методичні вказівки

Певна хаотичність і конфліктогенність земного буття уже з давніх часів породила надію на винайдення силою розуму такого соціального устрою, який би трансформував багатоманітність у єдність і впорядкованість, замість змагань і конфліктів встановив би непорушну злагоду.

В аналізі сутності виміру національного і конкретних процесів чи подій, які йому відповідають, вихідним є поняття нації, що наповнене об'єктивними і суб'єктивними ознаками. До об'єктивних належать: спільне етнічне походження й історія, власна унормована мова, релігія, територія, економіка, політично-правові інститути тощо; до суб'єктивних належать: усвідомлення окремими людьми приналежності до певного колективного цілого й воля до його підтримки, віра в спільну долю, відчуття солідарності зі «своїми» – все, що можна узагальнити поняттям національна свідомість. Переважання ознак тієї чи іншої із зазначених множин визначає основні різновиди націй, наприклад, етнічна нація, політична нація чи, врешті, повномасштабна нація.

Для українців і подібних їм народів, які тривалий час перебували під державною владою могутніх сусідів, генеза національної свідомості, а також «відродження нації» за схемою М. Гроха має три послідовні фази:

- фаза А – період «наукового зацікавлення»;
- фаза В – період «патріотичної агітації»;
- фаза С – «масового національного руху».

Цим фазам зародження та відновлення генези національної свідомості відповідають три історичні спроби українства здійснити право на самовизначення:

- з кінця XVIII ст. до кінця 20-х років XX ст. Цей цикл привів до створення УНР і ЗУНР, а потім – УРСР в межах СРСР;
- кінець 1950-х – 1960-і роки. Цикл «автономізму» частини місцевих партійних керівників, який у латентному вигляді продовжував існувати як дисидентський рух;

- друга половина 1980-х років і дотепер. Цей цикл із «культурницького руху» привів до проголошення незалежної Української держави.

Студенти повинні ширше проаналізувати ці цикли.

Національна самосвідомість споріднена з націоналізмом і почасти знаходить у ньому своє втілення, хоча феномен націоналізму є багатоманітним, поліметричним і «розмитим». З наукової точки зору націоналізм полягає у почутті та у розумінні особистістю або спільнотою належності до нації та в наявності менш-більш свідомого й інтенсивного прагнення піднести культуру, добробут, державність нації. Студенти повинні вміти охарактеризувати український етнічний націоналізм, український громадянський націоналізм, український інтегральний націоналізм, а також пояснити своє розуміння мовної проблеми в сучасній Україні, спираючись на історичну ретроспективу, виходячи із прийняття (або неприйняття) тези, що: «Не може бути повноцінного громадянина України, який не володіє державною мовою, а тим паче – ставиться до неї зверхньо. Володіння й вживання української – необхідна ознака лояльності до нації й держави».

У контексті семінарської теми студентам необхідно звернути більшу увагу на такі аспекти: політичні партії й сучасна демократія; функції політичних партій у системі представницької демократії; становлення перших українських партій на початку XX ст. та відродження українських політичних партій у 1990-1994 р.р.; боротьба політичних партій наприкінці XX ст. за позиції у виборчих органах влади, в політичному управлінні, у формуванні виконавчої влади тощо.

Контрольні запитання

1. Назвіть об'єктивні і суб'єктивні ознаки націй.
2. Чим відрізняється етнічна нація від політичної?
3. Що є спільного у політичній і повномасштабній нації?
4. Чим відрізняється етнічна нація від етнічної групи?

5. У чому полягає наукове, позбавлене ідеологічного забарвлення, розуміння націоналізму?
6. Вкажіть основні фази еволюції національної свідомості (за схемою Гроха) і проілюструйте їх прикладами з історії України.
7. Чим політичні партії відрізняються від неурядових організацій?
8. Як фінансується діяльність політичних партій в Україні?
9. Які правові умови та обмеження є обов'язковими для створення та діяльності політичних партій України?

ЗАОЧНА ФОРМА НАВЧАННЯ

ВСТУП

Загальні методичні поради

Серед найважливіших цінностей існування людської цивілізації одне з перших місць посідає демократія.

Демократія у її сучасному розумінні винайдена і розвинулася на Заході, але ніколи не була суто західним явищем, тому що не має «точних географічних координат». Демократія дає людству широкі можливості, але вона ж породжує низку проблем. Та все ж поширення духу і цінностей демократії – це визначальна риса сучасності, один із виявів глобалізації цивілізаційних надбань.

Впродовж XX ст. демократія поширилася у планетарному масштабі. Вона є основою державного устрою більшості країн Європи і Північної Америки. Австралія (разом з Океанією) стоїть також на демократичному ґрунті. Демократичні зміни відбуваються і в країнах Південної і Центральної Америки, Африки, Азії. Кінець 1980-х – початок 1990-х років ознаменував швидку руйнацію комуністичних режимів у Східній Європі і розвиток демократичних процесів у країнах цього регіону, котрі стали на шлях народовладдя.

Головною метою курсу – є узагальнення та висвітлення з наукових позицій основних шляхів розвитку демократії у світі, а також побудови в Україні дійсно демократичних суспільства і держави та перспективи розвитку української демократії.

Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких завдань:

- розкрити поняття демократії та демократичних інституцій в історичному значенні;
- висвітлити сучасне розуміння демократії як головної цінності суспільства в умовах трансформації та суспільно-політичних змін;

- проаналізувати головні чинники забезпечення та реалізації у повному обсязі прав та свобод громадян, які зафіксовані у міжнародних та в нормативних актах України.

Предметом курсу «Основи демократії» є: розгляд принципів і цінностей демократії, передумови її становлення в сучасному світі, визначення напрямів формування пост-комуністичного суспільства України на шляху його демократизації, значення верховенства права, ефективної системи правосуддя, представницьких та інших демократичних інститутів, трансформація цілей та функцій сучасної держави (України) в умовах суспільних змін.

Об'єктом даної навчальної дисципліни є:

- політична влада в країні;
- порядок та ефективність функціонування державних інститутів;
- права та свободи людини і громадянина, які відображені у Конституції України та в інших внутрішніх і міжнародних нормативних актах;
- суспільно-політичні, економічні та юридичні гарантії забезпечення прав людини і громадянина;
- механізм реалізації діючих гарантій у сучасних умовах;
- становлення громадянського суспільства та роль політичної культури й громадянської залученості для легітимації демократичної влади.

Суб'єктом розгляду навчальної дисципліни «Основи демократії» є:

- держава, як політичний інститут;
- державні органи та посадові особи;
- міжнародні організації;
- фізичні особи (громадяни), які наділені державою комплексом прав та свобод і реалізують їх у повному обсязі;
- різні об'єднання;
- політичні партії.

Виходячи із вищезазначеного студенти повинні вміти:

- змістовно обґрунтувати теоретичні уявлення про поняття визначення демократії;

- розкрити еволюцію демократії та сучасні концепції побудови демократичного суспільства;
- охарактеризувати сутність і зміст прав та свобод індивіда;
- втілювати в життя ідеї та механізми демократії на сучасному розвитку Української держави.

У даному методичному посібнику викладено теми і плани лекційних, семінарських і самостійних занять для студентів денної форми навчання, короткі методичні вказівки до них, теми рефератів, контрольні запитання змістовних модулів, список рекомендованої літератури для глибшого оволодіння знаннями з курсу «Основи демократії».

Рекомендована в контексті кожного лекційного і семінарського заняття література та тематичний словник допоможуть ширше оволодіти необхідними знаннями із курсу «Основи демократії», а написання контрольних робіт – ще глибше закріпить ці знання і це сумарно сприятиме успішності вивчення даного курсу.

Вибір тем контрольних робіт здійснюється в залежності від останньої цифри номера залікової книжки студента. Наприклад: якщо номер 475, то студент обирає на власний розсуд одну із трьох тем контрольних робіт: 5, 15, 25; якщо номер 470, то, відповідно: 10, 20 чи 30.

Для того, щоб написати та правильно оформити контрольну роботу, необхідно дотримуватись таких правил:

а) на титульному листі (якщо контрольна робота виконується на листах формату А4) або на обкладинці (якщо контрольна робота виконується в учнівському зошиті на 18 сторінок) вкажіть: назву навчального закладу, дисципліну, тему контрольної роботи, аббревіатуру і номер групи, своє прізвище, ім'я, по-батькові, шифр залікової книжки, прізвище і ініціали викладача, місто і рік написання контрольної роботи;

б) мова написання контрольної роботи – державна, українська;

в) обсяг сторінок контрольної роботи: набраних на комп'ютері 12 кеглем при нормальному інтерлінійжі – 10, написаних від руки – 18;

г) для повного розкриття теми спочатку необхідно ознайомитися з рекомендованою літературою, а, власне, з її списком після кожної теми, потім скласти план контрольної роботи;

д) в плані і за текстом роботи першим елементом є «Вступ»;

е) основний зміст теми розкривається в розділі «Основна частина» (з підпунктами плану);

ж) обов'язковим елементом плану і роботи повинні бути «Висновки», в яких коротко подаються основні результати вашого дослідження теми;

з) останній пункт плану – «Список використаної літератури» до якого ви зверталися при написанні роботи і використовували, обов'язково (!), з примітками.

Як приклад подаю титульну сторінку контрольної роботи.

Контрольна робота

з курсу „*Основи демократії*”

на тему:

“Характеристика цінностей демократії”

Студента (абревіатура і номер групи та прізвище, ім'я й по-батькові, шифр залікової книжки)

Викладач (прізвище й ініціали)

Тернопіль – 2010 р.

Лекція 1 (2 год.)

Тема: Демократія як суспільне явище

План

1. Витоки і сутність демократії.
2. Виникнення і зміст демократії.
3. Особливості сучасної демократії.
4. Аспекти і різновиди демократії.

Семінар 1 (2 год.)

Тема: Призначення демократії

План

1. «Природність» демократії.
2. Пастки, загрози і межі демократії.

Теми самостійної роботи, рефератів, доповідей, повідомлень:

1. Ідеал і розмаїття концепцій демократії.
2. Небезпеки демократії.

Методичні вказівки

Є багато визначень поняття демократія і кожне із них заслуговує нашої уваги. Та, напевно, одним із перших визначень було таке розуміння: демократія – влада народу (від давньогрецького словосполучення *demos* – народ і *kratos* – влада). Ця етимологія слова «демократія» не випадкова, тому що витоки демократії необхідно шукати у давньогрецькому суспільстві, у його політиях, а, безпосередньо, в Афінській політії V-IV століттях до н. е. Таким чином, студентам необхідно детально ознайомитися з ретроспективою виникнення демократії, з її першим досвідом інституціоналізованого, заснованого на законі, демократичного управління, котрий став загальнолюдським здобутком.

Елементи демократичного ладу були закладені ще в античні часи і головними із них були: вільні громадяни, які є основними дійовими особами

суспільного самокерування; визнання усіх громадян рівними й рівноправними; повага до спільно прийнятих рішень і готовність сумлінно виконувати їх. Тобто, як твердило древньоримське прислів'я: «Воля народу – вищий закон!».

Перелічені вище елементи демократії поєднуються і втілюються з відповідною повнотою у виборах, які є сутнісно важливою ознакою цього ладу, тому що для демократії вибори – це «момент істини», творення влади тощо. А за допомогою свободи слова і під його впливом формується й живе громадська думка – дійова сила демократії.

Отож, враховуючи перелічені елементи, можемо дати таку дефініцію: демократія – це суспільне самоврядування, яке здійснюють рівноправні громадяни через безпосередню участь в обговоренні й вирішенні громадських справ шляхом вільного вибору (голосування).

Необхідно звернути увагу на особливості сучасної демократії, а саме на її форми: пряму (безпосередню) демократію – т. зв. «справжню», тобто класичне народовладдя часів античної епохи; ліберальну, плюралістичну та представницьку демократії, котрі витворилися у XVII-XIX століттях.

Головними аспектами демократії є демократична практика, ідея та ідеал демократії, демократичні цінності й демократична ідеологія. Демократична практика виступає у двох формах: політичній (як спосіб організації та здійснення державної влади й управління) та соціальній (як залученість громадян до вирішення суспільних справ, їхнє самоврядування та вплив на державну політику). Сукупність дій в обох цих сферах спрямована на здобуття чи втримання влади та на втілення курсу демократичної політики, – становить демократичний процес.

З демократичної практики в усій її багатоманітності поступово кристалізується демократична ідея. Демократія стає цінністю, виникає переконаність у тому, що демократичний спосіб розв'язання суспільних проблем є не тільки можливим, а й бажаним. Отож, демократичні інститути і процеси є умовою процвітання й добробуту, а економічна свобода сприяє економічному зростанню, економічній ефективності й розвитку.

У цьому контексті треба вміти охарактеризувати такі різновиди демократії: демократію, засновану на правах, захисну демократію, процедурну демократію, елітарну демократію, учасницьку демократію. Водночас, розкрити сучасну демократію, котра характеризується як представницька і безпосередня. А також необхідно розкрити «природність» демократії, слабкості і вади демократії, її межі. Пам'ятаючи при цьому, що нічим не обмежена демократія перестає бути справжньою демократією і перетворюється на суспільний безлад, що тягне за собою злочинність, руйнацію та інші небезпеки.

Контрольні запитання

1. Яким змістом збагатилося поняття «демократії» з часів античного світу?
2. Які принципи демократичного ладу наявні в сучасній Україні?
3. Які перешкоди на шляху демократії присутні в Україні?
4. Які існують форми демократії?
5. Розкрийте пастки, хвороби і небезпеки демократії.

Лекція 2 (2 год.)

Тема: Цінності і передумови демократії

План

1. Основні цінності сучасної демократії.
2. Передумови демократії.
3. Класифікація передумов демократії.

Семінар 2 (2 год.)

Тема: Економічні і соціокультурні передумови демократії

План

1. Економічні передумови демократії.
2. Соціокультурні передумови демократії.

Теми самостійної роботи, рефератів, доповідей, повідомлень:

1. Свобода як демократична цінність.
2. Мораль як чинник демократії.

Методичні вказівки

У контексті першого питання необхідно вміти якнайширше розкрити демократичні цінності, виходячи із визначення, що це те, заради чого демократію варто захищати, це уособлення її значущості і життєдайності, її привабливості для мільйонів людей, те, завдяки чому демократія здобуває нових прихильників в усьому світі.

Ядро демократії становлять громадянство і громадянськість. Вони означають не тільки (і не стільки) формальну належність людини до держави, політико-юридичний зв'язок із її структурами, скільки розвиненість соціальної свідомості й індивідуальної гідності, спроможність людини усвідомлювати власні інтереси і захищати їх зі знанням справи та з урахуванням інтересів усього суспільства. Громадянин, його життя і здоров'я, його гідність і чесноти – найголовніше для демократії. Демократія потребує свідомого і активного залучення громадян до суспільного життя і без цього вона не може відбутися.

Окрім вищезначеної цінності сучасної демократії як громадянство і громадянськість, студентам необхідно вміти охарактеризувати ще й такі її цінності:

- компетентність і відповідальність. Компетентність громадянина – це його знання про те, які існують способи відстоювання прав, свобод, захисту власних інтересів. Натомість, готовність і бажання діяти передбачають відповідальність, тобто усвідомлення того, що «дорослий стан» – це обов'язок повною мірою відповідати за прийняті рішення і вчинені дії;
- свобода. Її фундаментальне розуміння (за І. Берліном) – «це свобода від ланцюгів, від ув'язнення, від поневолення іншими... Той, хто хоче бути вільним, прагне усунути перешкоди; боротися за особисту свободу

означає прагнути покласти край втручанню, експлуатації, поневоленню з боку людей, чиї цілі відрізняються від твоїх...»;

- конституція і конституціоналізм. Призначення конституції – чітко визначити принципи соціального співіснування людей у демократичному суспільстві. Конституційний правовий порядок є такою системою відносин, за якої всім надається найбільша з можливих свобода самодіяльності і самовизначення;
- свобода совісті. Ліберальна демократія породила й затвердила як одну із основних своїх цінностей свободу совісті й віротерпимість, а деякою мірою й сама була породжена нею, як одним із здобутків реформації, котра обґрунтувалася у XVII-XVIII століттях навколо ідеї вивести питання релігії і віри з-під опіки влади, визнати їх справою людини, її самовизначення;
- свобода слова, вільні засоби масової інформації і громадська думка. Свобода слова – її контекст створюють вільні в своїх діях і захищені законом ЗМІ у котрих людина може висловити свої судження стосовно суспільних проблем чи політичних діячів. Громадська думка – наслідок свободи слова;
- людська гідність. Громадянин – носій гідності та її захисник. Гідність – складова авторитету громадянина, його самоповаги й поваги до інших. А повага до людини є умовою виховання і вкорінення поваги до суспільства. Гідність може існувати тільки в контексті гідності інших людей;
- моральна автономія. Гідність людини передбачає визнання й забезпечення її моральної автономії. Це означає, що людина здійснює своє самовизначення вільно й неупереджено, користуючись власним розумінням щастя і добра. Ніхто не може вплинути на ідеологічні, релігійні або інші вподобання людини. Це сфера її вільного вибору;
- приватність, невтручання в особисте життя. Сфера, у якій людина має змогу визначати власне життя й існувати незалежно від інших,

називається приватним (особистим) життям. Вважається, що ця сфера охоплює ті ситуації або дії, стосовно яких кожен мусить керуватися власним вибором;

- громадська асоціація. Асоціативні (комунітарні) цінності: солідарність, довіра, взаємна підтримка, готовність спільно й узгоджено діяти для захисту соціальних інтересів, – становлять міцну етичну основу демократичного існування;
 - соціальний порядок. Демократія – це постійно діючий, але впорядкований (законами, процедурами, обізнаністю і досвідом) конфлікт. Тому, культура конфлікту є важливим здобутком демократії.
- Знати передумови демократії та вміти їх проаналізувати.

Контрольні запитання

1. Якою повинна бути «демократична демократія»?
2. Розкрийте сутність меж демократії.
3. Проаналізуйте цінності демократії.

Лекція 3 (2 год.)

Тема: Демократія в глобальному контексті

План

1. Поширення і якість демократії в сучасному світі.
2. Консолідовані, проміжні та псевдodemократії.
3. Поняття, чинники та соціально-політичні наслідки глобалізації.

Семінар 3 (2 год.)

Тема: Теорія і практика сучасних трансформацій до демократії

План

1. Теорія сучасних переходів до демократії.
2. Практика сучасних трансформацій до демократій.

Теми самостійної роботи, рефератів, доповідей, повідомлень:

1. Позитиви і негативи глобалізації.
2. Особливості посткомуністичної трансформації до демократії у країнах Центрально-Східної Європи.

Методичні вказівки

Процес демократизації, що розпочався у XIX ст. в країнах Західної Європи та Північної Америки, у XX ст. набув глобального виміру. Найдинамічніше демократія розвивалася після Другої світової війни, а також наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років. Розширенню сфери демократії в останній чверті XX ст. особливо сприяло падіння авторитарних та тоталітарних режимів у країнах Латинської Америки, Південної та Центрально-Східної Європи, а також у державах колишнього СРСР.

Однією з найпоширеніших концепцій сучасної демократії, яка дає змогу визначати розвиненість демократичного ладу в різних країнах, є концепція поліархії, мета котрої – акцентувати увагу на реальних досягненнях, а не на нормативних ознаках демократії. Поліархія (від гр. *polys* – багато і *archein* – влада, джерело) – це сучасна консолідована плюралістична демократія, у якій найвищі посадові особи, що керують державою, змушені модифікувати свою поведінку таким чином, щоб перемогти на виборах у політичному змаганні з іншими кандидатами, партіями, групами. Найголовніше, що відрізняє поліархію не тільки від недемократичних систем усіх видів, а й від більш ранніх маломасштабних демократій – це вражаюче розширення індивідуальних прав, які забезпечують високий рівень особистої свободи.

Зміцнення молодих демократій вимагає тривалого часу, впродовж якого деякі з них можуть зазнати краху, інші ж перетворюються на сучасні розвинені поліархії. Отож, проміжна форма демократії означає незавершеність процесу демократизації й невизначеність його результату. Тому існують відмінності між різновидами демократичних режимів:

- розвиненими, стабільними демократіями Заходу – зі стійкими політичною системою й економікою;
- молодими, але консолідованими демократіями країн Центрально-Східної Європи та деяких інших регіонів;
- неконсолідованими, фасадними чи псевдodemократичними у значній кількості держав посткомуністичного простору й більшості балканських країн.

Фінансові та економічні кризи XX ст. та 2008-2009 р.р. XXI ст. засвідчили величезну взаємозалежність країн та регіонів. Стало очевидним, що логіка комерції й капіталу придушила інертність політики та започаткувала нову епоху великих суспільних змін, які незабаром було названо глобалізацією. Її можна визначити як процес кількісного зростання та інтенсифікації політичних, економічних, соціальних, правових, культурних зв'язків і стосунків держав світу, усе більшої інтеграції людства. Наслідком глобалізації є зростання багатопланової взаємопов'язаності і взаємозалежності людства.

Студентам необхідно навести приклади складових процесів глобалізації та проаналізувати їхні позитивні й негативні наслідки, їхню суперечливість і складність.

3. Бжезінський наводить чотири загальні (позитивні) принципи у процесах глобалізації:

- «люди повинні жити у самоврядних суспільствах, заснованих на верховенстві права;
- мир у світі має ґрунтуватися на повазі до суверенності народів, а не на гегемонії;
- найефективнішою економічною системою є вільний ринок;
- науки мусять бути доступними для всього людства».

Глобальний рух капіталу, фінансові й інформаційні потоки, виходячи з-під контролю національної держави, впливають на внутрішнє політичне життя країни, обмежують державний суверенітет. З цього випливає, що глобалізація:

- викликає інтенсивну взаємодію і тісну взаємозалежність націй-держав;

- стимулює поширення демократичних цінностей через взаємозв'язок і взаємозалежність країн світу;
- сприяє зростанню міжнародних організацій і багатосторонніх механізмів для контролю й забезпечення всіх стандартів безпеки над територіями трансформаційних дій;
- посилює роль наднаціональних міжнародних організацій за рахунок влади націй-держав.

Процеси глобалізації творять ланцюг послідовних процесів, що мають як позитивні, так і негативні наслідки: взаємодія – взаємозалежність – універсалізація – демократизація – глобалізація – демократія.

Студентам необхідно вміти пояснити глобальні хвилі демократизації: 1-у хвилю (1820-1926 р.р.), 2-у – (1942-1962), 3-ю – (з 1975 року і триває дотепер). А також проаналізувати три моделі переходу від недемократичних режимів до демократії, беручи до уваги три хвилі демократизації. Отож, необхідно коротко розкрити класичну лінійну модель, циклічну модель і діалектичну модель, фази демократизації та особливості і перспективи демократичного переходу в Україні.

Контрольні запитання

1. Що таке глобалізація та який її вплив на розвиток демократії?
2. Перелічіть та розкрийте зміст основних фаз демократичних трансформацій.
3. Які існують моделі переходу до демократії?
4. У чому полягає сутність консолідації демократії?
5. Охарактеризуйте особливості посткомуністичної демократії.

Лекція 4 (2 год.)

Тема: Демократична традиція в Україні

План

1. Генезис демократії в історії України.
2. Проблеми розвитку демократії в сучасній Україні.

Семінар 4 (2 год.)

Тема: **Трансформація розвитку елементів демократії в Україні**

План

1. Ідеологічна сегментованість перехідного суспільства.
2. Роль політичної еліти у становленні демократії в Україні.

Теми самостійної роботи, рефератів, доповідей, повідомлень:

1. Роль Української Гельсінської групи (спілки) у демократичному поступі України.
2. Трансформаційні процеси у становленні демократії в Україні наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років.

Методичні вказівки

Розвиток демократичної традиції в Україні порівняно з країнами Заходу мав свою специфіку. По-перше, перервність державного процесу, чергування в українській історії періодів політичного піднесення і занепаду зумовлювали «хвилеподібність» розвитку цієї традиції. По-друге, демократична ідея в Україні завжди підпорядковувалася соціальній та національній ідеям.

Та незважаючи на несприятливі історичні умови, український народ проявив свободолубність, повагу до людської гідності і значну міру демократизму.

Студентам необхідно вміти розкрити віхи демократизму в житті українського народу: політичну спадщину Київської Русі; демократичну традицію в XIV-XVII ст.ст.; козацькі демократичні республіканські традиції у XVI-XVIII ст.ст.; демократичну думку українського суспільства у XIX ст.; демократизм періоду революцій та відновлення державності в Україні; демократичні ідеї у політичній думці України першої половини XX ст.; особливості розвитку демократичної традиції українського народу в період «радянської демократії».

Необхідно глибше проаналізувати аспекти розвитку демократії в сучасній Україні, акцентуючи на процеси створення інституційної основи незалежної Української держави. Кінець 1980-х – початок 1990-х років у політичному житті України, як і в житті інших республік колишнього СРСР, характеризувався, з одного боку, процесами лібералізації тоталітарного режиму та відродженням різноманітних форм громадської активності, а з іншого – виявами кризи легітимності радянської імперії й бурхливим наростанням національно-визвольних рухів. Саме в цей період утворилася мережа громадсько-політичних організацій, товариств, клубів, що забезпечували поступ країни від тоталітарної однопартійності до демократії. Їх увінчало створення у 1989 р. Народного Руху України – наймасовішої і найвпливовішої громадсько-політичної організації, що зіграла значну роль у боротьбі за незалежну Українську державу та в її подальшій демократизації. 24 серпня 1991 р. Надзвичайна сесія Верховної Ради України прийняла Акт проголошення незалежності України, що утверджував повну державну незалежність України. А для підвищення легітимності цього акту 1 грудня 1991 р. було проведено Всеукраїнський референдум, на якому 90,9 % виборців, що взяли участь у голосуванні, підтримали рішення Верховної Ради. Тоді ж було обрано першого президента України. Було прийнято демократичний закон про громадянство, затверджено державний прапор, малий герб та гімн України. Розпочалася розбудова національної економіки, створення фінансово-кредитної, грошової, податкової систем. Таким чином, впродовж 1990-1991 р.р. український народ самовизначився, створивши незалежну державу. Конституція України, прийнята у червні 1996 р., – проголосила Україну демократичною, соціальною, правовою державою.

Розкриваючи проблеми розвитку демократії в сучасній Україні студенти повинні охарактеризувати ідеологічну сегментованість перехідного суспільства, а також роль багатопартійності, політичної еліти в перші роки незалежності, економічне підґрунтя української демократизації і політики у перехідний період.

Контрольні запитання

1. Проаналізуйте інтелектуально-політичну спадщину України до початку 1990-х років.
2. Яке місце посідає в українській демократичній традиції дисидентський рух?
3. Назвіть основні проблеми розвитку демократії в сучасній Україні.

Лекція 5 (2 год.)

Тема: Аспекти легітимності влади, підтримка демократії в Україні

План

1. Легітимність політичної влади.
2. Громадянська культура.
3. Підтримка громадянами основних ліберальних та демократичних цінностей.
4. Політична підтримка демократії в Україні.

Методичні вказівки

Теорія легітимації виникла внаслідок вивчення західних демократій. Термін «легітимність» означає відповідний до закону, правомірний, правильний. Його ввів М. Вебер для того, щоб відрізнити владу, яка відповідає формальним законам, юридичним нормам права, тобто є законною, від тієї, яка дійсно значуща для людей, що і знаходить вияв у їхній поведінці стосовно неї. Спираючись на різновиди панування він виділяє три типи легітимності: традиційний, харизматичний, легальний (раціонально-правовий), котрі студенти повинні вміти охарактеризувати, так само як і типи легітимності за Д. Хелдом: згода під загрозою насильства; легітимність як традиція; прагматичне підпорядкування; інструментальна згода; нормативна згода; ідеальна нормативна згода.

Не існує жодної країни в світі, де б усе населення вважало існуючий політичний режим повністю легітимним. Д. Бітхем наводить такі критерії, яким повинна відповідати легітимна влада: відповідність встановлених у суспільстві правил; ці правила мають ґрунтуватися на переконаннях, які поділяють

правлячі кола та підлегле населення; вони є свідченням згоди з боку підлеглих щодо проявів конкретних владних стосунків. Отож, легітимність має три рівні: правила; відповідність правил переконанням; діяльність.

Усталеній демократії найбільше відповідає громадянська культура – це така політична культура, в якій активність та пасивність, обов’язковість і дієвість, консенсус та розбіжність у поглядах збалансовані та поєднані. Принциповою характеристикою громадянської культури є схильність до толерантності (терпимості). Характерно, що в сучасній Україні, за соціологічними дослідженнями, громадська думка переважно все ще схильна покладати надії не на парламентський механізм – складний і неоднозначний, не на програму дій уряду, а на появу сильного лідера як головне опертя стабілізації та проведення реформ.

Для зміцнення демократичності суспільству потрібно використати ті механізми легітимації, які показали свою ефективність в країнах, що досягли певних успіхів у переході до демократії, враховуючи особливості соціального, економічного і політичного розвитку України:

- формування на підставі раціонально-усвідомлених та узгоджених потреб і цінностей ідеології подальшого розвитку українського суспільства, позбуття тоталітарної спадщини;
- зміцнення інституційних форм і структур представницької демократії поряд із розширенням залученості громадян у політичні процеси, розвиток форм їх впливу на владу;
- впровадження конституціоналізму як принципу функціонування державно-політичних інститутів;
- спрямування політичної волі еліти на реалізацію стратегії демократизації у формі відповідної практичної політики;
- підвищення економічної ефективності режиму від якої залежить його легітимність;

- поширення демократичної освіти, яка в умовах переходу від тоталітарного суспільства до демократичного постає важливим чинником легітимації політичного режиму;
- інтеграція України в соціокультурне середовище демократичної Європи, що також здатна вплинути на характер легітимаційного процесу.

Також потребує уваги аспект порівняння моделей децентралізації влади у федеративних та унітарних системах, необхідно охарактеризувати основні концепції місцевого самоврядування, його правові засади, структуру як у демократичних країнах Заходу, так і в Україні, особливо на сучасному етапі, коли виникає потреба у повній взаємодії місцевого самоврядування і державної влади.

Контрольні запитання

1. Дайте кілька визначень легітимності.
2. Назвіть критерії, яким відповідає легітимна влада.
3. Дайте дефініцію громадянської культури.
4. Охарактеризуйте громадянську культуру.
5. Які перешкоди, на вашу думку, існують на шляху розвитку демократії в Україні?
6. Яке місце займає самоврядування в системі держава-суспільство?
7. Що таке місцеве самоврядування та які є теорії, що пояснюють його сутність та необхідність?
8. Якою є найбільш типова структура органів місцевого самоврядування?
9. Які органи місцевого самоврядування діють в Україні?
10. Які проблеми ефективного функціонування самоврядних органів існують в Україні?

Лекція 6 (2 год.)

Тема: Соціальні обов'язки держави у процесі демократизації

План

1. Демократія та соціальна політика, її суб'єкти і функції.
2. Моделі сучасної демократії і формування соціальної політики.
3. Соціальна політика та соціальна структура України.

Методичні вказівки

Стійкість демократії в тій чи іншій країні значною мірою залежить від соціальних чинників: соціальної структури та соціальної політики демократично-сформованого уряду, тому що ці чинники є головним знаряддям поліпшення життя людини, вирішення її життєвих проблем. Тому вони належать до найголовніших передумов (поряд з безпекою та порядком у державі), що підвищують або понижують рівень легітимності державної влади. На прикладі України, а також інших пострадянських країн, маємо можливість спостерігати, як відставання в соціальній сфері підриває легітимність влади, гальмує (а часом і дискредитує) розбудову демократичної, правової держави.

У колишньому СРСР суб'єктом соціальної політики була держава. Вона перебирала на себе функцію задоволення основних потреб громадян. В умовах нових економічних і політичних перетворень особистість отримала можливість задовольняти потреби, спираючись на свою активну економічну діяльність. Іншу частину її потреб має забезпечити держава, або система недержавних громадських організацій. Індивід повинен мати змогу взяти відповідальність за своє існування на себе, але за підтримки держави. До функцій, що їх виконує держава, проводячи соціальну політику, належать такі: соціального відтворення населення; регулятивна; соціально-захисна; стабілізаційно-адаптивна. Студентам необхідно вміти пояснити ці функції.

Отже, соціальна політика – це розгалужена мережа видів діяльності державних і недержавних структур, спрямованих на втручання в економічний процес заради підвищення добробуту й надання соціального захисту різним

верствам населення. Напрямами соціальної політики є: політика розподілу і перерозподілу суспільного продукту; демографічна політика; політика зайнятості та охорони праці; політика соціального забезпечення і соціального страхування; політика гармонізації соціально-економічних інтересів і забезпечення соціального діалогу. Студенти повинні розкрити складові цих напрямів.

До основних моделей соціальної політики в країнах розвиненої демократії належать:

- ліберально-демократична модель (усі фактори демократії – законодавство, власність, ринкова економіка – є механізмами координації індивідуальних інтересів, наприклад, США);
- консервативна модель демократії (ідея виправдання соціальної диференціації в суспільстві, наприклад, Німеччина);
- соціал-демократична модель (акцентує увагу на запобігання різкій диференціації найвищого та найнижчого рівнів доходів, наприклад, Швеція). Завдання студентів – проаналізувати, у загальних аспектах, ці моделі.

Стосовно України, то за своїми основними рисами існуюча сьогодні модель нагадує соціал-демократичний варіант соціальної політики з елементами лібералізму. Законодавча база соціальної політики спирається на Конституцію, у якій ідеться про соціальну державу, соціально-орієнтовану економіку та про принципи загальності й доступності соціального захисту. Ознаками ліберальних підходів до соціальної політики слід вважати зобов'язання держави забезпечувати за рахунок бюджетних коштів лише мінімально гарантований рівень медичного, культурного, побутового і соціального обслуговування населення і, передусім, найменш соціально захищених громадян. Поки що в Україні зберігається загалом незадовільне становище як у сфері доходів населення, так і охорони здоров'я, зайнятості тощо.

Особливо важливим елементом у контексті соціальної структури сучасних суспільств з точки зору демократії є середній клас – категорія, що

стала невід'ємною частиною концепції постіндустріалізму. Кількісно значний середній клас зумовлює стабільність, добробут, відкритість суспільства і є основним творцем інститутів і норм громадянського суспільства. В Україні середній клас лише почав формуватися. Студенти повинні вміти охарактеризувати соціальну структуру суспільства, її групи, їх проблеми, регіональні виміри бідності в Україні, виходячи з економічного аспекту, з його прямого впливу на стан соціальної сфери, яка впливає на суспільну свідомість населення, його цінності й орієнтири.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення основних категорій, які входять до концепції соціальної політики.
2. Розкрийте поняття суб'єкт та об'єкт соціальної політики.
3. Порівняйте світові моделі соціальної політики.
4. Охарактеризуйте процес встановлення соціальної політики в Україні?
5. Що таке соціальна структура суспільства?

Теми контрольних робіт для студентів заочної форми навчання

1. Витоки, сутність та зміст демократії.
2. Аспекти і різновиди демократії.
3. Пастки, загрози і межі демократії.
4. Основні цінності демократії та їхній аналіз.
5. Передумови демократії та їхня класифікація.
6. Характеристика цінностей демократії.
7. Аналіз поширення і якості демократії в сучасному світі.
8. Теорія і практика сучасних трансформацій до демократії.
9. Поняття, чинники та соціально-політичні наслідки глобальних хвиль демократизації.
10. Генезис демократії в історії України.
11. Аналіз проблем розвитку демократії в сучасній Україні.
12. Роль політичної еліти у становленні демократії в Україні наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр..
13. Роль дисидентського руху у формуванні української демократичної традиції.
14. Характеристика сучасного розуміння прав і свобод людини в контексті світового та українського рівнів.
15. Генезис, теорія і практика понять «громадянин» та «громадянство».
16. Вибірчий процес: чинники та критерії демократичності.
17. Аналіз теорії групової політики.
18. Сутність, різновиди і функції груп інтересів та способи їх впливу на прийняття владних рішень.
19. Характеристика моделей захисту групових інтересів.
20. Особливості формування груп інтересів у посткомуністичній Україні.
21. Історична еволюція, сутність та різновиди громадянського суспільства.
22. Відновлення громадянського суспільства в Україні наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр.
23. Легітимність політичної влади та громадянська культура.

24. Політична підтримка демократії в Україні.
25. Економічна роль держави у підтримці демократії: аналіз моделей ринкової економіки.
26. Демократія та соціальна політика, її суб'єкти і функції.
27. Порівняльний аналіз моделей сучасної демократії і формування соціальної політики у світі та в сучасній Україні.
28. Політична відповідальність та функції ЗМІ в демократичному суспільстві.
29. Нація і народ. Різновиди та основні функції нації. Становлення української нації.
30. Роль політичних партій у розвитку демократії: світовий та український досвід.

ЗАПИТАННЯ НА ЗАЛІК

1. Яким змістом збагатилося поняття «демократії» з часів античного світу?
2. Які принципи демократичного ладу наявні в сучасній Україні?
3. Які перешкоди на шляху демократії присутні в Україні?
4. Які існують форми демократії?
5. Розкрийте пастки, хвороби і небезпеки демократії.
6. Якою повинна бути «демократична демократія»?
7. Розкрийте сутність меж демократії.
8. Проаналізуйте цінності демократії.
9. Що таке глобалізація та який її вплив на розвиток демократії?
10. Перелічіть та розкрийте зміст основних фаз демократичних трансформацій.
11. Які існують моделі переходу до демократії?
12. У чому полягає сутність консолідації демократії?
13. Охарактеризуйте особливості посткомуністичної демократії.
14. Проаналізуйте інтелектуально-політичну спадщину України до початку 1990-х років.
15. Яке місце посідає в українській демократичній традиції дисидентський рух?
16. Назвіть основні проблеми розвитку демократії в сучасній Україні.
17. У чому суть чотирьох підходів до проблеми правового статусу людини та громадянина?
18. Який зміст понять «права людини» і «свобода людини»?
19. Які ви знаєте основні хартії прав людини?
20. Розкрийте суть міжнародних організацій у справі захисту прав і свобод людини.
21. Яким є ставлення конституції як джерела права до демократії, економічного ринку та свободи?
22. Дайте загальну характеристику чинної Конституції України 1996 р.
23. У чому суть системи прав і свобод людини в Україні?
24. Що таке виборча система та які типи виборчих систем існують у демократичних країнах?

25. Які виборчі системи застосовувалися на виборах в Україні після проголошення її незалежності?
26. Охарактеризуйте тип і особливості чинної виборчої системи в Україні та її «демократичну» ефективність.
27. Що таке ідея громадянства та культури громадянськості?
28. Що спонукає громадян до участі у виборах?
29. Назвіть спільні з іншими країнами риси судочинства в Україні.
30. Які моделі судових систем існують у демократичних країнах і чим вони відрізняються одна від одної?
31. Розкрийте компетенцію судів.
32. Яку роль у житті суспільства відіграють групи інтересів?
33. Які головні функції груп інтересів?
34. Коротко охарактеризуйте і порівняйте моделі захисту групових інтересів.
35. Чому в Україні існує декілька моделей групової політики?
36. Розкрийте сутність явища олігархізації групової політики в Україні.
37. Що таке державні закони?
38. Яким є зв'язок між законом та правом в умовах тоталітарного, авторитарного та демократичного суспільств?
39. Якими є переваги та обмеження президентсько-парламентської моделі?
40. Дайте визначення громадянського суспільства.
41. Які функції реалізовує громадянське суспільство?
42. Охарактеризуйте три історичні стадії в генезисі громадянського суспільства («I, II, III»).
43. Порівняйте структуру і функції громадянського суспільства в різних країнах.
44. Які інституції громадянського суспільства виникли в незалежній Україні?
45. Чому громадянське суспільство в Україні не в усій повноті виконує свої функції?
46. Що таке виконавча влада та які її головні функції?

47. Розкрийте обов'язки уряду (кабінету).
48. Охарактеризуйте статус, повноваження і структуру Кабінету Міністрів України.
49. Проаналізуйте головні повноваження і роль Президента України у здійсненні виконавчої влади.
50. Які є головні механізми нагляду і контролю за діяльністю органів державної виконавчої влади?
51. Дайте кілька визначень легітимності.
52. Назвіть критерії, яким відповідає легітимна влада.
53. Дайте дефініцію громадянської культури.
54. Охарактеризуйте громадянську культуру.
55. Які перешкоди, на вашу думку, існують на шляху розвитку демократії в Україні?
56. Яке місце займає самоврядування в системі держава-суспільство?
57. Що таке місцеве самоврядування та які є теорії, що пояснюють його сутність та необхідність?
58. Якою є найбільш типова структура органів місцевого самоврядування?
59. Які органи місцевого самоврядування діють в Україні?
60. Які проблеми ефективного функціонування самоврядних органів існують в Україні?
61. Яка з форм власності найбільше сприяє розвитку демократичної організації суспільства?
62. Які ідеї лежать в основі кейнсіанства?
63. В чому суть концепції монетаристів?
64. Назвіть основні напрямки державного контролю.
65. Назвіть найбільш типові моделі переходу до ринку і яка з них найгармонійніше відповідає потребам України?
66. Розкрийте причини виникнення тіньової економіки в Україні.
67. Як тіньова економіка співвідноситься з організованою злочинністю та корупцією?

68. У чому сутність стратегії боротьби з тіньовим сектором в західних державах та в Україні?
69. Дайте визначення основних категорій, які входять до концепції соціальної політики.
70. Розкрийте поняття суб'єкт та об'єкт соціальної політики.
71. Порівняйте світові моделі соціальної політики.
72. Охарактеризуйте процес встановлення соціальної політики в Україні?
73. Що таке соціальна структура суспільства?
74. Що таке засоби масової інформації та їхня роль в демократичному суспільстві?
75. Які політичні функції виконують ЗМІ?
76. У чому суть мобілізаційного і маркетингового принципів діяльності мас-медіа?
77. З якими основними проблемами стикаються ЗМІ в західних демократіях?
78. Наскільки незалежними є ЗМІ в Україні?
79. Назвіть об'єктивні і суб'єктивні ознаки націй.
80. Чим відрізняється етнічна нація від політичної?
81. Що є спільного у політичної і повномасштабної націй?
82. Чим відрізняється етнічна нація від етнічної групи?
83. У чому полягає наукове, позбавлене ідеологічного забарвлення, розуміння націоналізму?
84. Вкажіть основні фази еволюції національної свідомості (за схемою Гроха) і проілюструйте їх прикладами з історії України.
85. Чим політичні партії відрізняються від неурядових організацій?
86. Як фінансується діяльність політичних партій в Україні?
87. Які правові умови та обмеження є обов'язковими для створення та діяльності політичних партій України?

Контрольні запитання змістовних модулів

Модуль 1

1. Наведіть не менше трьох дефініцій поняття «демократія».
2. Ті, хто вбачають у демократії насамперед вироблений людством механізм раціонального опрацювання і прийняття рішень, апелюють до:
 - А) захисної демократії;
 - Б) процедурної демократії;
 - В) елітарної демократії;
 - Г) учасницької демократії.
3. Вважають, що вперше слово «демократія» пролунало з вуст:
 - А) Арістотеля;
 - Б) Перікла;
 - В) Платона;
 - Г) Сократа.
4. Наведіть приклади та коротко розкрийте сутність основних демократичних інститутів.
5. Антиподом концепції демократичного елітаризму є концепція:
 - А) процедурної демократії;
 - Б) захисної демократії;
 - В) демократії заснованої на правах;
 - Г) учасницької демократії.
6. Ядро демократії становлять:
 - А) свобода;
 - Б) приватність, невтручання в особисте життя;
 - В) громадянство і громадянськість;
 - Г) соціальний порядок.
7. Наслідком свободи слова є:
 - А) свобода совісті;
 - Б) засоби масової інформації;
 - В) людська гідність;

Г) громадська думка.

8. Перелічіть та коротко розкрийте основні цінності демократії.
9. Перелічіть та коротко охарактеризуйте об'єктивні внутрішні передумови демократичного розвитку.
10. Перелічіть та коротко проаналізуйте найголовніші напрями (як позитивні, так і негативні) впливу економічного ринку на розвиток демократії.
11. Консолідована плюралістична демократія, у якій найвищі посадові особи, що керують державою, змушені модифікувати свою поведінку таким чином, щоб перемогти на виборах у політичному змаганні з іншими кандидатами, партіями і групами, це:
 - А) поліархія;
 - Б) проміжна форма демократії, консолідована;
 - В) фасадна, неконсолідована демократія.
12. Коротко розкрийте позитивні та негативні наслідки глобалізації.
13. Модель демократичного переходу, яка передбачає стрімке падіння авторитарних режимів і встановлення життєздатної демократії за відносно короткий проміжок часу, це:
 - А) модель демократичного переходу;
 - Б) класична лінійна модель;
 - В) циклічна модель;
 - Г) діалектична модель.
14. Фаза політичних змін (за Д. Растоу), коли досягається компроміс між політичними акторами щодо нових демократичних правил політичної гри, є:
 - А) підготовча фаза;
 - Б) фаза прийняття рішень;
 - В) фаза звикань.
15. Розкрийте фази посткомуністичної трансформації (за З. Бжезінським).

16. Кому належить вислів: «Наші предки виховували нас так, щоб ми знали, що король вибирається для держави, а не держава існує задля короля»?
- А) С. Оріховському;
 - Б) М. Смотрицькому;
 - В) К. Саковичу;
 - Г) І. Потію.
17. Коли була прийнята Декларація про державний суверенітет України:
- А) 1596 р.;
 - Б) 1990 р.;
 - В) 1917 р.;
 - Г) 1991 р.
18. Розкрийте проблеми демократії в українській суспільній думці ХІХ ст.
19. Проаналізуйте демократичні ідеї у політичній думці України першої половини ХХ століття.
20. Висвітліть «економічний вимір» української демократизації і політики у 1990-х роках.

Модуль 2.

1. Охарактеризуйте основні положення сучасного вчення про свободу.
2. Перелічіть основні принципи конституційно-правового інституту прав і свобод людини.
3. У якому «поколінні прав людини» сформувалися позитивні права та яка їхня сутність:
 - А) першому поколінні;
 - Б) другому поколінні;
 - В) третьому поколінні.
4. Який із Універсалів Центральної Ради проголосив створення парламентської Української Народної Республіки:
 - А) І-й;
 - Б) II-й;

В) III-й;

Г) IV-й.

5. За яким принципом, згідно ст. 6 діючого Основного Закону, поділяється державна влада в Україні.

6. Якщо депутатські мандати надаються тим кандидатам, які отримали абсолютну більшість голосів, то такі виборчі системи називають:

А) мажоритарними системами відносної більшості;

Б) мажоритарними системами абсолютної більшості;

В) пропорційними системами абсолютної більшості;

Г) пропорційними системами.

7. Перелічіть основні критерії оцінки виборчих систем.

8. Який відсотковий бар'єр повинна подолати партія чи блок, щоб її кандидати отримати депутатські мандати у Верховній Раді України:

А) 3 %;

Б) 4 %;

В) 5 %;

Г) 6 %.

9. Які аспекти (складники) передбачає громадянство в наш час?

10. До якого типу форм політичної участі громадян належать мітинги, демонстрації, підписування звернень:

А) індивідуальні дії;

Б) колективні дії;

В) змішані дії;

Г) прямі дії.

11. Перелічіть та коротко охарактеризуйте ознаки сучасних судових систем світу.

12. Локальні добровільні організації, діяльність яких безпосередньо націлена на проведення певних політичних акцій на засадах прямої демократії, це:

А) групи тиску;

Б) неасоційовані групи;

В) лобістські організації;

Г) громадські ініціативи.

13. Перелічіть та розкрийте спільні риси груп інтересів.

14. Перелічіть основні техніки політичного лобіювання.

15. Найбільш некорпоративними країнами Заходу є:

А) Німеччина;

Б) Швеція;

В) Італія;

Г) США.

16. Якій моделі захисту інтересів і групової політики характерне визначення:

«Демократична система представництва й узгодження інтересів різноманітних фірм, асоціацій і організацій; система узгодження інтересів трьох партнерів – держави, підприємців і профспілок; тактика певного примусу з боку держави щодо інших учасників переговорів, у процесі яких визначаються цінності та пріоритети, пов'язані із загальнонаціональними інтересами»:

А) плюралістичній;

Б) корпоративній;

В) неокорпоративній;

Г) патронажно-клієнтальній.

17. Перелічіть основні функції, які виконує Верховна Рада України.

18. Якому різновиду громадянського суспільства (за Н. Розенблюмом) характерне визначення: «Агент формування таких чеснот, як вихованість, здатність до солідарного розв'язання проблем...», націленість на відкритість, товариськість, відповідальність:

А) «демократичну громадянському суспільству»;

Б) «посередницькому громадянському суспільству»;

В) «виборчому громадянському суспільству».

19. Українська Гельсінська Спілка оприлюднила свою «Декларацію принципів» (і почала діяти не як суто правозахисна, а як політична організація) у:
- А) 1976 р.;
 - Б) 1986 р.;
 - В) 1988 р.;
 - Г) 1989 р.
20. Перелічіть та коротко охарактеризуйте моделі виконавчої влади у демократичних країнах.

Модуль 3

1. Охарактеризуйте типи легітимності (за М. Вебером).
2. Яка із цих держав (за типом державного устрою) є унітарною:
 - А) Франція;
 - Б) Канада;
 - В) Австрія;
 - Г) Бразилія.
3. Розкрийте види прямого волевиявлення, які можуть застосовуватися для демократизації управління на місцевому рівні.
4. Яка модель ринкової економіки виходить з того, що ринкова система не може забезпечити розв'язання багатьох проблем, насамперед соціальних, які мають велике значення для майбутнього країни, тому її особливістю є включення планування в ринковий механізм:
 - А) французька модель;
 - Б) німецька модель;
 - В) польська модель;
 - Г) китайська модель.
5. Розкрийте типи безробіття.
6. Проаналізуйте сутність політики соціального партнерства.

7. Перелічіть основні напрями соціальної політики, які входять у сферу діяльності державних і недержавних структур.
8. Функцією, сутність якої полягає в тому, що держава намагається стимулювати активну діяльність особистості, соціальних груп за допомогою правових, економічних, моральних важелів, внаслідок чого люди стають здатними до самоорганізації та самозахисту, є:
- А) функція соціального відтворення населення;
 - Б) регулятивна функція;
 - В) соціально-захисна функція;
 - Г) стабілізаційно-адаптивна функція.
9. Модель соціальної політики в країнах Заходу, ідеологічну основу якої становить ідея виправдання соціальної диференціації в суспільстві є:
- А) ліберально-демократична модель;
 - Б) консервативна модель демократії;
 - В) соціал-демократична модель.
10. Яка із груп не належить до груп ЗМІ у демократичних суспільствах (за К. Кросом і Р. Гакетом):
- А) державні медіа;
 - Б) опозиційні медіа;
 - В) медіа підтримані приватними групами, компаніями для отримання прибутку;
 - Г) неприбуткові медіа.
11. До якої моделі соціальної політики можна віднести існуючу в сучасній Україні модель:
- А) ліберально-демократичної;
 - Б) консервативної;
 - В) соціал-демократичної.
12. Яка із фаз «відродження нації» (за М. Грохом) не входить у його схему генези національної свідомості:
- А) фаза А – період «наукового зацікавлення»;

- Б) фаза В – період «патріотичної організації»;
- В) фаза С – період «масового національного руху»;
- Г) фаза Д – період «економічного становлення».
13. Розкрийте три історичні спроби українства здійснити право на самовизначення.
14. Дайте визначення націоналізму за М. Міхновським.
15. Розкрийте генезу мовної проблеми в Україні.
16. Де і коли була заснована Українсько-Руська радикальна партія:
- А) Київ, 1885 р.;
- Б) Львів, 1890 р.;
- В) Харків, 1900 р.;
- Г) Київ, 1905 р.
17. Коли була заснована Українська республіканська партія:
- А) 1988 р.;
- Б) 1989 р.;
- В) 1990 р.;
- Г) 1991 р.
18. В якому році в Україні відбулися перші президентські вибори:
- А) 1917 р.;
- Б) 1918 р.;
- В) 1990 р.;
- Г) 1991 р.
19. Перелічіть прямі виражені функції політичних партій у системі представницької демократії.
20. Охарактеризуйте групи джерел фінансування діяльності партій.

Тематичний словник

А

Абсолютизм (від лат. *absolutus* – найвищий, цілковитий) – термін, який звичайно застосовується як спосіб визначення характеру влади (*potestas absoluta*, або абсолютна влада). А. влада відзначається такими рисами: а) влада, носій якої (напр., монарх) може використовувати її довільним способом, не будучи обмеженим будь-якими нормами (зокрема і нормами права); б) влада сконцентрована в руках одного суб'єкта, неврівноважена і звільнена від контролю, оскільки не існує альтернативного центру прийняття політичних рішень, який би становив для неї противагу, або системи інститутів, що обмежувала б свободу її діяльності. А. як риса влади необов'язково повинен бути ототожнений з тоталітарними або авторитарними режимами. Але загальноприйнято ідентифікувати А. владу з владою індивіда (монарха) або вузької групи політиків, що мають повну свободу в її здійсненні. Це пов'язано з тим, що поняття «абсолютна влада», а також «абсолютизм» (поняття, що виникло у XVIII ст.) корелюють частіше з А. монархією і просвіченим А. як останніми етапами у розвитку феодальної держави.

Автократія (від латин. *autokrates* – самовладний) – система влади, що спирається на домінацію однієї людини або окремої групи людей (напр., тріумвірат); ці суб'єкти привласнили політичну владу, а легітимність і повноваження державних органів «виводяться» з їх волі. Інколи А. ототожнюють із тоталітаризмом, диктатурою або авторитаризмом. Але А. є системою, що допускає існування плюралізму на певних рівнях. Через більшу ефективність механізму управління ніж демократичні процедури, А. інколи запроваджується в періоди глибоких конфліктів (напр. у періоди зміни суспільно-політичної системи).

Авторитаризм (франц. *autoritaire* – владний, від лат. *auctoritas* – влада, вплив) – 1) ідеологія, що засуджує і відкидає лібералізм, демократичну форму правління і парламентаризм. Вона проголошує потребу створення сильної

виконавчої влади, що спирається на політичний авторитет її носія і необхідність безумовного підкорення громадян рішенням державних органів.

Агресія (від лат. *aggressio*) – збройний напад однієї або кількох держав на іншу. В сучасному світі міжнародне право забороняє А.

Активність політична (від лат. *activus* – діяльний, енергійний) – сукупність дій, спрямованих на формулювання і реалізацію політичних цілей, що пов'язані з ролями, які відіграють індивіди або групи в політичній системі. А. п. окреслює міру участі у прийнятті рішень, а також рівень ангажованості в політичне життя, що може мати вираз у несприйнятних формах політичної дії (напр., страйки, маніфестації, тероризм і т. ін.).

Анархізм (від грец. *anarchos* – відсутність влади) – суспільно-політична доктрина, що виникла у ХІХ ст. Головною ідеєю А. є досягнення повної свободи людини, звільнення її від всякого примусу і, перш за все, від примусу з боку державної організації, яка повинна бути замінена різними формами добровільної самоорганізації людей. Досягнення повної свободи людини означає звільнення її не тільки від фізичного примусу, але й від всіляких форм зовнішніх обмежень, навіть якщо вони добровільно приймаються. А. висунули постулат ліквідації влади у трьох її формах: держави, приватної власності і релігії (хоча ця остання форма визнається не в усіх течіях А.).

Анексія (від лат. *annexio* – приєднання) – означає захоплення частини (або всієї) території однієї держави іншою державою, яке є наслідком агресії.

Аномія (від грец. *anomia* – брак норм) – 1) стан браку або слабкості суспільних норм і інститутів, які регулюють і контролюють життя індивідів і суспільних груп; 2) процес дезінтеграції загальновизнаної системи обов'язкових норм, культури і суспільної структури, який відбувається звичайно в умовах глибоких конфліктів і суспільно-політичних криз.

В

Вето (від лат. *veto* – забороняю) – правовий інструмент, який створює можливість конкретному державному органу висловити негативне ставлення

до рішення, прийнятого іншим органом, що затримує або забороняє введення цього рішення в дію.

Відповідальність політична – спосіб формування зв'язків і відносин між законодавчою і виконавчою владами у ліберально-демократичних державах та механізми, які служать реалізації представницькими органами контрольної функції щодо виконавчої влади.

Вплив політичний – можливість певної особи або групи осіб спрямовувати (частіш за все з метою реалізації власних інтересів) діяльність суб'єкта, який приймає політичні рішення.

Вибори – метод, який служить визначенню серед кандидатів осіб, що мають займати певну виборну посаду або місце у представницькому органі держави.

Виборча система – сукупність правових і політичних норм, які визначають правила проведення виборів. До змісту В.с. входять: 1) основи і принципи виборчого права; 2) організаційно-технічні і політичні норми проведення виборчої кампанії і акту голосування; 3) підведення підсумків голосування і розподілу мандатів; 4) умови втрати мандату і пов'язані з цим наслідки.

Г

Геноцид (грец. genos – рід + лат. caedere – вбивати; букв.: винищення роду) – здійснювана владою політика масового винищення і переслідування певних груп людей за ознаками їх расової, етнічної, релігійної, культурної належності.

Геополітика – напрямок політичної думки, який вивчає взаємодію політичних явищ і процесів з природно-географічними факторами.

Глобалізм – багатозначне поняття, зміст якого змінюється залежно від сфери його застосування і методологічних підходів до його визначення. У загальному вигляді можна розрізняти два головних методи визначення поняття «Г»: **проблемний** і **системний**. Проблемний підхід виходить із існування глобальних проблем, які стоять перед усім людством і потребують від нього

спільних зусиль і співпраці для свого вирішення. Проблемний підхід народився в умовах існування двох політичних таборів – капіталістичного і соціалістичного – і розглядав глобальні проблеми як фактор, що змусить їх об'єднатися для подолання спільних загроз.

Громадянська непокора – у широкому розумінні означає протистояння громадян інститутам політичної влади, які приймають незаконні рішення або такі, що суперечать суспільним цінностям або мають негативні наслідки для окремих груп чи суспільства в цілому.

Громадянство – правові стосунки, що поєднують індивіда з державою; вони складаються з прав, які належать індивіду, а також з його обов'язків перед державою.

Громадянське суспільство – суспільство, в якому сукупність інститутів, різного роду добровільних організацій, спілок і об'єднань є основою самостійного, вільного від втручання держави розвитку громадян, вираженням їх власної активності, ініціатив і потреб.

Група інтересу – організація, яка має формальну структуру і спільні цілі і спрямована на здійснення впливу на процес формулювання і впровадження у життя державної політики.

Д

Демагогія (грец. *demagogia* – керування народом, *demagog* – вождь народу) – 1) розвиток безпосередньої демократії у Старожитній Греції викликав зростання ролі слова, яке стало одним із найважливіших інструментів політика, що прагнув керувати своїми співвітчизниками. 2) у сучасному розумінні Д. – спосіб швидкого здобуття впливу на владу шляхом апеляції до мас, їх емоцій і фобій, стереотипів сприйняття і міфів. Д. базується на неправдивих оцінках, перекручених фактах, обіцянках, які неможливо виконати, формулюванні нереальних завдань.

Демократія (з грец. *démos* – народ, *krátos* – влада, влада народу) – у найбільш загальному значенні це така форма правління, в якій влада належить народу.

Держава – тип політичної організації, яка охоплює сукупність політичних норм і населення, яке займає визначену територію, підпорядковану єдиному центру суверенної політичної влади. Належність до Д. має формалізований характер і виникає через набуття громадянства. Д. тісно пов'язана з політикою. Починаючи з Аристотеля, політична влада розглядається як влада державна.

Держава правова – тип держави, в якій відносини громадян і держави врегульовані нормами права і дії органів державної влади підкоряються нормам права.

Деспотизм – форма необмеженої влади, яка вимагає безумовної покори підданих.

Диктатура (від лат. *dictatura* – необмежені владні повноваження) – у первісному значенні форма влади у Старожитньому Римі, яку мав диктатор. Диктатора обирали у разі існування загрози для держави і наділяли всією повнотою державної влади. Але з часом Д. стала синонімом узурпованої влади, яка спирається на насильство і є необмеженою. У сучасному політичному дискурсі поняття Д. вживається як загальна категорія, що охоплює різні типи політичних режимів (авторитарні, тоталітарні і фашистські).

Доктрина політична – це сукупність систематизованих поглядів і положень високої загальності, характерних для даної політичної позиції, які визначають перебіг і мету дій, що ведуть до здобуття і утримання політичної влади або отримання впливу на неї.

Е

Екологічна політика – напрям сучасної політики, спрямований на захист навколишнього середовища. Із сімдесятих років ХХ ст. почалося зростання чисельності суспільних організацій, які називають екологічними і метою яких є захист навколишнього середовища та поліпшення його якості.

Екстремізм політичний – комплекс поглядів, концепцій, ідей різного роду внутрішньої послідовності або доповнюваності і зв'язаних з ним дій, які мають крайній характер відповідно до існуючої системи політичних сил.

Електорат – сукупність виборців, які мають право брати участь у голосуванні, метою якого є обрання депутатів законодавчого органу, органів місцевого самоврядування або президента.

Еліта (з франц. *élite* – краще, відбірне) – цей термін став поширеним у XX ст. в політичному лексиконі для визначення групи/груп людей, які відрізняються від більшості людей особливими здібностями у своїй сфері діяльності, своїм місцем у суспільно-політичній структурі, своїм впливом на політичні процеси прийняття рішень.

Ембарго (від ісп. *embargar* – затримувати) – заборона вивезення або ввезення певних товарів, сировини, складових матеріалів до країни або групи країн. Е. означає бойкот держави на міжнародній арені в різних сферах її стосунків із зовнішнім світом. Е. є формою економічного тиску на державу, яка своєю поведінкою порушує міжнародно-правові норми і створює загрозу стабільності у певному регіоні або для головних міжнародних цінностей.

З

Замах державний (від фр. *Coup d'Etat*) – політичний переворот, який здійснюють, як правило, особи, що належать до вузького кола правлячої еліти, метою якого є повалення законно існуючої влади. З.д. є лише заміною однієї правлячої команди на іншу при збереженні існуючого суспільно-політичного ладу.

Закон – правовий акт загального характеру, ухвалений парламентом. Вірізняють З. основні, які називаються конституціями, конституційні З. (які приймаються конституційною більшістю голосів парламентаріїв і які вносять зміни до конституції) і звичайні З. З. займають перше місце після конституції (і конституційних З.) в ієрархії джерел права.

І

Інтеграція міжнародна – тенденція об'єднання держав у більші регіональні або субрегіональні угруповання.

Ісламський активізм – більш або менш організовані форми політичної активності вірних ісламу, метою яких є створення ісламських держав із

законами шариату (домінування ісламу і конституційна заборона практикування інших релігій).

К

Клієнтелізм – термін, з допомогою якого окреслюють специфічний тип соціальної структури або/і механізм суспільних зв'язків, існуючих між двома суб'єктами (патрон – клієнт), з яких кожний має відмінний соціоекономічний статус і нерівні шанси здійснення політичного впливу.

Коаліція (від лат. *coalitius* – об'єднаний) – у широкому значенні порозуміння двох або більшої кількості суб'єктів суспільно-політичного життя, які вирішили співробітничати для отримання максимальної вигоди.

Компроміс – добровільне, по-різному вмотивоване порозуміння учасників конфлікту, яке полягає у взаємних поступках та угоді про припинення боротьби або про спільну реалізацію частини інтересів.

Консенсус політичний (від лат. *consensus* – згода, однодушність) – порозуміння суб'єктів політики з приводу протиріччя їх істотних інтересів.

Консерватизм (від лат. *conservare* – зберігати, залишати без змін) – 1) суспільно-політична позиція, яка характеризується прихильністю до традиції, існуючих інститутів і систем цінностей, неприхильним або ворожим ставленням до серйозних суспільних змін; 2) суспільно-політичний рух, який у своїх програмних положеннях виходить із ідеології К.; 3) один із головних напрямів суспільно-політичної думки, який визнає головним благом існуючий суспільний і політичний порядок й наголошує на необхідності збереження або зміцнення традиційних цінностей, норм, звичаїв і інститутів.

Консолідація демократії (від лат. *con+solidare* – разом зміцнювати) – у широкому розумінні процес зміцнення основ демократії, спрямований на їх захист від швидкого або поступового руйнування і наступної стабілізації політичного режиму.

Конституція (від лат. *constitutio* – встановлюю) – правовий акт особливого політичного значення, який перш за все окреслює принципи організації і функціонування державного апарату та головні права й свободи

громадян. З формальної сторони К. характеризується трьома атрибутами: **особливим змістом, найвищою правовою силою** в системі джерел права і **підвищеною тривалістю**, яка знаходить вираження у складній і тривалій процедурі внесення в неї змін.

Конформізм (від лат. *conformis* – пристосуванство) – позиції і поведінка індивіда, які полягають у дійсному або поверховому пристосуванні і підкоренні цінностям і нормам, що є обов'язковими в даній суспільній групі й уніфікації своєї поведінки з поведінкою групи

Корпоративізм – 1) в історичному значенні це – система професійних об'єднань (цехи, гільдії), яка з'явилася в Середньовічній Європі. 2) в сучасному значенні К. трактується як явище, що тісно пов'язане з позапарламентською системою політичних відносин, або з механізмом, спрямованим на регулювання стосунків між великими групами інтересу – організаціями працедавців і профспілками.

Л

Легітимізація влади – 1) риса політичної влади, яка означає уповноваження інститутів влади і посадових осіб приймати обов'язкові рішення при одночасній згоді підвладних. 2) Л. також розуміється як процес погодження підвладних з правилами набуття і здійснення влади, а також їх згоду з інститутами влади і особами, що її здійснюють.

Лібералізм – один з головних напрямків суспільно-політичної думки. Л. виник у XVIII ст. і охоплював такі головні ідеї: індивідуалізм і атомістична теорія суспільства, визнання невідчужуваних прав і свобод людини, приватна власність як основа особистої незалежності і економічного життя суспільства, постулат обмеження державного втручання у суспільно-економічне життя, віра у суспільний прогрес і необхідність проведення поступових реформ.

М

Маніпуляція – у загальному розумінні метод впливу на людей, який полягає у закамуюльованому формуванні – без їх відома і волі – поглядів, цінностей, емоцій і поведінки. У політиці М. – це метод реалізації політичних

цілей шляхом неявного впливу на свідомість й поведінку індивідів і суспільних груп, коли маніпулятор приховує або представляє у невірному світлі елементи політичної діяльності: її суб'єкт, цілі, методи, засоби і наслідки.

Монархія (від грец. monarchia – влада одного) – форма держави, в якій функції глави держави виконує довічний і, як правило, наслідний (спадкоємний) монарх (напр., король, цар, великий князь).

Н

НАТО (North Atlantic Treaty Organization – NATO) – військовий союз, утворений 4.04.1949 р. у Вашингтоні. Засновниками були Франція, Великобританія, Бельгія, Голландія, Люксембург, Данія, Ісландія, Норвегія, Італія, Португалія, Канада і США. Потім до НАТО приєдналися Греція і Турція (1952), ФРН (1955) і Іспанія (1982). У 1999 р. до складу НАТО були прийняті Польща, Чехія та Угорщина. У 1966 р. з інтегрованої військової структури вийшла Франція, залишивши за собою право участі у політичних структурах НАТО. Цілі НАТО визначені у преамбулі Вашингтонського договору як співжиття у мирі з усіма людьми і з усіма урядами й охорона «свободи, спільної спадщини і цивілізації своїх народів, які спираються на засади демократії, свободи людини і права». Ст. 5 Договору визначає спільне право на оборону, згідно з яким збройний напад на одну з держав НАТО розглядається як напад на всі держави союзу.

Нацизм (нім. Nazi скор. від Nazionalsozialist) – німецький різновид фашизму, який також називають гітлерізмом. Доктрина Н. була викладена А. Гітлером у книзі «Моя боротьба» (1925-1927), а також доповнена у книзі А. Розенберга «Міф ХХ століття», (1930). В основі Н. лежить расистська доктрина, яка поділяє людство на «вищу» і «нижчі» раси. «Вища» арійська раса є носієм «істинної» культури і моралі і тому має право на панування над «нижчими» расами.

Націоналізація – процес переходу до держави приватної власності або прав на виконання деяких видів діяльності. Наслідком Н. є розширення публічного сектору.

Націоналізм – багатозначний термін, який частіше використовують для визначення політичної ідеології, що служить обґрунтуванням мобілізаційних дій політично активної частини певного етносу, спрямованих на створення власної держави або на ствердження особливої місії даного народу серед інших.

Номенклатура – термін, який позначає певний тип політичної еліти, існуючої в однопартійних авторитарних або тоталітарних режимах.

О

Олігархія (від грец. oligos – нечисленні, arche – влада, влада нечисленних) форма правління, за якої влада знаходиться в руках малої привілейованої групи.

Опозиція політична – політичне об'єднання, яке більш або менш організованим способом, користуючись як конституційними, так і позаконституційними методами проведення політичної боротьби, прагне здобути владу або прагне її змінити.

Охлократія (від грец. ochlos – натовп, kratos – сила, влада; влада натовпу) – у Стародавній Греції О. розумілася як звиродніла форма демократії. Платон вважав, що О. – це наслідок відмови від принципу, що правити повинні найкращі. Аристотель зазначає, що причини появи О. коріняться в демократії, де необмежено діє принцип більшості при прийнятті рішень.

Організація Об'єднаних Націй – міжнародна універсальна політична організація, яка об'єднує майже всі держави світу (185 у 1995 році). Своєю діяльністю ООН охоплює практично всі сфери міжнародного життя: від проблем миру і безпеки (головні завдання ООН) до економічного, технічного, культурного, гуманітарного співробітництва і розвитку. ООН є найбільш універсальним форумом, координуючим міжнародну діяльність його членів. ООН була утворена з ініціативи держав антигітлерівської коаліції на конференції у Сан-Франциско (США), що проходила з 25 квітня по 26 червня 1945 року. Статут ООН було підписано 26.06.1945 і уведено в дію 24 жовтня 1945 р. Цей день відзначається як День Об'єднаних Націй.

П

Партія політична – добровільна організація людей, об'єднаних спільною ідеологією (політичною програмою), яка прагне здійснювати державну владу або приймати участь в розробці і здійсненні державної політики.

Плебісцит – особливий вид референдуму, на який виноситься питання належності певної території до даної держави, або питання довіри до правління конкретного політика, який прагне продовжити його без застосування процедури виборів (персональний П.).

Плюралізм політичний – 1) як описова категорія означає неоднорідність суспільства. Джерелом суспільної неоднорідності можуть бути відмінності економічних позицій індивідів, різний рівень освіти, культурні відмінності тощо. 2) в нормативному значенні П.п. є постулатом необхідності врахування економічних, соціальних і політичних відмінностей в сфері політики. Це означає, що норми політичного режиму повинні враховувати можливість прояву і репрезентації відмінних групових інтересів, які можуть бути нейтральними, співпадаючими, конфліктними або доповнюваними.

Плутократія – 1) суспільна група до якої належать багаті. 2) правління багатих.

Права і свободи громадянські – вид суб'єктивних прав, які належать індивіду і надають йому можливість вимагати від держави здійснення певних дій або утримання від їх здійснення.

Пропаганда політична – цілеспрямований, здійснюваний із застосуванням методів переконання й маніпуляції емоційно-інтелектуальний вплив на свідомість індивідів і суспільних груп з метою модифікації і потенційної зміни їх політичних настанов і поведінки відповідно до інтересів суб'єктів політики і політичної влади.

Профспілки – об'єднання працівників, головною метою яких є здійснення впливу з допомогою колективних дій на покращання умов праці і зайнятості, збільшення заробітної плати і досягнення певних політичних цілей.

Р

Рада Європи – міжнародна регіональна політична організація, що була утворена після закінчення Другої світової війни 10 західноєвропейськими країнами (Бельгія, Великобританія, Данія, Голландія, Ірландія, Італія, Люксембург, Норвегія, Франція, Швеція), які 5.05.1949 підписали в Лондоні її Статут. Головна мета РЄ у ст.І Статуту визначена як «збереження і подальша реалізація прав людини і основних свобод».

Расизм – антинаукова доктрина, яка проголошує «природну» вищість одних рас над іншими, і їх призначення панувати над нижчими расами.

Регіоналізм – (1) тенденція політичного розвитку сучасної держави, яка полягає у деконцентрації і децентралізації державної влади, переміщенні її на нижчі рівні політичної системи. (2) У міжнародних стосунках Р. визначається як рух, який спрямований до організації політичної влади в межах природних регіонів; або як рух, члени якого поєднані історичними зв'язками, які виникають внаслідок приналежності менших груп, які пов'язані спільним географічним простором.

Республіка (від лат. res publica – справа всіх) – форма держави, у якій главою держави є особа або група осіб, яких обирають на визначений час або на чолі держави стоїть орган періодично обираємий на загальних виборах.

Референдум – найбільш розповсюджена форма безпосередньої демократії, яка надає громадянам можливість приймати участь у прийнятті обов'язкових рішень.

Реформа політична – процес еволюційного, поступового і звичайно довгострокового переформування політичної системи (або її елементів), який не порушує основних правил і механізмів і проходить під контролем політичної влади.

С

Самоврядування – форма задоволення спільних потреб певної громади з допомогою її власної діяльності або діяльності обраних нею представників.

Свідомість політична – сукупність поглядів, знань, оцінок, цінностей, взірців і настанов поведінки суспільства, яка є наслідком інформаційних взаємовпливів індивідів і суспільних груп. С.п. відноситься до фактів, явищ і процесів політичного життя і допомагає окремим суб'єктам орієнтуватися у політичній реальності (пізнавальна функція) і регулювати свої стосунки з оточенням (практична функція).

Система партійна – поняття, яке характеризує конфігурацію політичних партій в межах конкретної національної політичної системи, а також систему зв'язків політичних партій між собою.

Система політична – одна з головних категорій політичної науки, яка означає основну структуру, в межах якої точиться політичне життя. С.п. можна визначити як складну структуру, яка виконує певні функції, надає політичному життю організований характер і охоплює всі дії, пов'язані з владою і розподілом суспільних благ. Складовими С.п. є формальні і неформальні політичні інститути і специфічні дії, пов'язані зі створенням центрів публічної влади, прийняття ними обов'язкових рішень і визначення відповідальності правлячих.

Солідаризм – напрямок суспільно-політичної думки, що виник у другій половині XIX ст., і проголосив природну спільність інтересів різних суспільних груп і верст у державі, незалежну від їх економічного або професійного статусів і зв'язаних з ними відмінностей інтересів.

Соціал-демократія – соціальне й політичне явище, яке можна визначити як так звану ситуативну ідеологію, тобто конгломерат різних концепцій і ідей, що формуються і модифікуються в залежності від змін, які відбуваються в суспільному оточенні. С.-д. знаходиться у рамках європейської соціалістичної лівої традиції.

Соціалізація політична – процес постійного формування політичної свідомості й політичної культури індивідів, який відбувається як внаслідок отримання інформації і впливів, що йдуть від різних суб'єктів політики, так і

власної діяльності (інтелектуальної і практичної) індивіда, набуття ним політичного досвіду.

Співдружність Націй (з англ. Commonwealth of Nation) – об'єднання суверенних держав і залежних територій, які визнають британського монарха главою Співдружності.

Співдружність Незалежних Держав (СНД) – організація, що об'єднує незалежні країни, які в минулому були республіками у складі СРСР. 8. 12. 1991 керівники трьох радянських республік Б. Єльцин (Росія), Л. Кравчук (Україна) і С. Шушкевич (Білорусія) прийняли заяву про ліквідацію СРСР і утворення замість нього СНД. У заяві не було визначено конкретних завдань, цілей, механізмів та інститутів СНД. На зустрічі у Алма-Аті 21. 12. 1991 вісім республік заявили про своє приєднання до СНД (Вірменія, Азербайджан, Казахстан, Киргизія, Молдова, Таджикистан, Туркменія, Узбекистан). Поступово визначилися різні підходи до майбутнього цієї організації. Росія, Білорусія і Казахстан виступали за поглиблення інтеграційних зв'язків країн в межах СНД. Підтримували ці наміри також керівники Киргизії, Вірменії і Таджикистану. Керівництво України (Л. Кравчук) на той час розглядало СНД як форму «цивілізованого розлучення» колишніх радянських республік і не підтримувало інтеграційних ініціатив.

Стабільність політична – здатність політичної системи протистояти непередбаченим ситуаціям, які становлять потенційну загрозу для її існування.

Страйк (від англ. strike) – колективне рішення працівників про припинення виконання праці на умовах, що диктуються працедавцем, з метою примусити його погодитися на вимоги працівників.

Суверенність (букв. – зверхність) – 1) атрибут державної влади, який відрізняє її від інших видів влади. 2) С. – влада певного колективного або індивідуального суб'єкта політики, який знаходиться на території даної держави. С. у цьому значенні розглядається як атрибут народу (народний суверенітет на відміну від державного суверенітету).

Т

Терор (від лат. terror – страх, жах) – спосіб дії держави, певна політична практика, яка спирається на використання державним апаратом різних форм і методів застосування насильства (включно з фізичною ліквідацією супротивника), метою якої є і поширення серед членів суспільства почуттів побоювання і переляку, непевності і розгубленості. Ця мета політики Т. підпорядкована завданню втримати владу за будь-яку ціну.

Тероризм міжнародний – терористичні дії, які впливають на міждержавні стосунки і загальну міжнародну ситуацію.

Тероризм політичний – метод політичної боротьби, стратегія і тактика, яка визнає застосування насильства як найбільш ефективного способу досягнення певних політичних цілей, пов'язаних з ліквідацією існуючого стану речей.

Тоталітаризм – 1) політична концепція, яка ідеологічно й теоретично обґрунтовує фашистську і нацистську держави. 2) Інше значення Т. – політичний режим, якому властиві особливі риси, що дозволяють відрізнити його від інших типів диктатур.

Трипартизм – система взаємодії уряду з профспілками і організаціями працедавців, у межах якої обговорюються і погоджуються заходи у сфері регулювання трудових відносин (напр., розміри заробітної плати, умови праці і відпочинку). У сучасних демократичних державах Т. є елементом політики корпоративізму.

У

Уповноважений з прав людини – державний орган, існування якого спирається на норми конституції, організаційно і функціонально пов'язаний з парламентом, завданням якого є контроль за дотриманням державною адміністрацією прав громадян. Уперше цей орган під назвою «омбудсмен» з'явився у Швеції у 1810 р. Головна мета запровадження цього органу полягає в тому, що він узлагоджує конфлікти між громадянами і органами державної влади (у деяких країнах також органами місцевої влади або органами

громадських і приватних організацій), які своїми рішеннями або діями порушують закріплені в конституції і законодавстві права громадян. Після прийняття 23. 12. 1997 Закону України «Про уповноваженого Верховної Ради України по правам людини» і обрання Верховною Радою на цю посаду Н. Карпачової цей орган почав діяти і у нашій країні.

Ф

Фашизм (італ. fascismo від лат. fascio – зв’язок, об’єднання) – 1) суспільно-політичний рух, витоки якого знаходяться у діяльності Б. Муссоліні, який створив і очолив у 1919 р. Об’єднання боротьби (Fasci di Combattimento, Partito Nazionale Fascista). У ширшому значенні Ф. – це тоталітарний політичний напрямок і рух, який спирається на Ф. ідеологію і є основою Ф. політичного режиму. Крім Італії, Ф. рух набув розвитку також у Німеччині, Австрії, Іспанії і Португалії. 2) політичний режим тотожний тоталітаризму. 3) суспільно-політична ідеологія, головними елементами якої є ідея харизматичного вождя, міф «єдності землі і крові» і сукупність антидемократичних, антиліберальних і вельми націоналістичних гасел.

Федерація (від лат. foederatio - союз, об’єднання) – об’єднання держав (суб’єктів ф., які в різних країнах мають назву штатів, земель, республік, кантонів, провінцій, областей), які частково відмовляються від своєї суверенності на користь союзу. Ф. є елементом форми держави і визначає її політико-територіальну структуру.

Фемінізм (фр. féminisme від лат. femina – жінка) – суспільно-політичний рух, метою якого є боротьба за права жінок. Теоретичні витоки ф. знаходяться у творчості Мері Уоллстонкрафт (Vindication of the Rights of Woman, 1792). Вона рішуче виступила проти системи суспільних стосунків і особливо системи освіти, які приводять до того, що жінка у суспільстві не має самостійності, існує як додаток до чоловіка і не може брати участі в політичному житті. Вона домогалася повної рівності політичних прав для жінок, включно з правом участі у політичних дебатах.

Фракція політична (від латин. fractio – розламування) – організована і дисциплінована група людей, що відокремлюється з більш широкого політичного об'єднання при збереженні з ним організаційних зв'язків, і відома своєї відмінності, яка виникає з прийняття особливих ідей, реалізації специфічних цілей або надання переваги відмінному стилю політичної поведінки. Найчастіше це поняття застосовується у двох значеннях: **партійної Ф. і Ф. парламентської.**

Х

Харизма (від грец. charisma – милість, божий дар) – поняття, яке має подвійне розуміння: 1) як атрибут, особиста риса індивіда, виняткова якість, що йому належить; 2) як стосунки між лідером і його прихильниками або вплив, який він здійснює на них.

Християнська демократія – суспільно-політичний рух, що виник у деяких європейських країнах у другій половині XIX ст., інспірований соціальною доктриною католицької церкви, хоча у структурному відношенні залишається незалежним від церковної ієрархії.

Хунта (від ісп. junta – зібрання, об'єднання) – цей термін спочатку вживався для визначення зібрання, комітету або ради, які скликалися для обговорення різного роду політичних питань. Але у сучасному вжитку цей термін використовується для визначення кожної правлячої групи, яка прийшла до влади внаслідок революційного перевороту або через застосування силових методів.

Ц

Централізація – риса політичної організації, яка визначає формальний або неформальний спосіб розподілу повноважень на прийняття рішень, який полягає у тому, що вони зосереджуються на вищих щаблях організації за рахунок нижчих. Ц. викликає радикальне обмеження або знищення самостійності нижніх щаблів організації (або їх відносної автономності), і зведення останніх до суто виконавчої ролі.

Цензура – контроль висловлювань з точки зору їх відповідності політиці державних влад і підтримуваних ними цінностей. Ц. може бути запроваджена недержавними організаціями (напр., церквою). Вирізняють **превентивну** Ц., яка запобігає розповсюдженню висловлювань, і Ц. **репресивну**, яка є формою контролю висловлювань, які вже поширюються в суспільній думці.

Ш

Шовінізм (фр. chauvinisme – від імені фр. солдата Chauvin, який був прихильником політики завоювань Наполеона) – різновид націоналістичної політики і свідомості, зміст яких полягає в розповсюдженні ненависті і ворожнечі щодо інших націй і народів.

Першоджерела і основна література до курсу

1. Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини. – К., 2000.
2. Арентс Г. Становище людини / Пер. з англ. М. Зубрицької. – Л., 1999.
3. Арістотель. Політика. – К., 2000.
4. Афон Р. Демократия и тоталитаризм / Пер. с франц. – М., 1993.
5. Базів В. А. Політичні партії в незалежній Україні: генеза і типологія. – Л., 1999.
6. Бебик В. М., Сидоренко О. І. Засоби масової інформації посткомуністичної України. – К., 1996.
7. Берлін І. Чотири есе про свободу / Пер. з англ. – К., 1994.
8. Ващенко К., Кордун О., Павленко Р. Особливості виконавчої влади в пострадянській Україні. – К., 2000.
9. Винниченко В. Відродження нації. – К., 1990. – Т. 1-3.
10. Вишняк О. І. Електоральна соціологія: історія, теорії, методи. – К., 2000.
11. Гетьман В. П. Як приймалась Конституція України. – К., 1996.
12. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX-XX століття. – К., 1996.
13. Громадянське суспільство / Тематичне число часопису «І». – 2001. – № 21 (веб-сайт часопису: www.ji-magazine.lviv.ua).
14. Громадянське суспільство як здійснення свободи. Центрально-східно-європейський досвід: Збірник наук. праць / За ред. А. Карася. – Л., 1999.
15. Грошевий Ю. М., Марочин І. Є. Органи судової влади в Україні. – К., 1997.
16. Грушевський М. Початки громадянства (Генетична соціологія). – Відень-Прага, 1921.
17. Гурне Б. Державне управління. К., 1993.
18. Даль Р. О демократии / Пер. с англ. А.С. Богдановского. – М., 2000.
19. Декларація прав національностей України // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 38.

20. Дженіс М. Кей Р., Бредлі Е. Європейське право в галузі прав людини: Джерела і практика застосування. – К., 1997.
21. Дікон Б. та ін. Глобальна соціальна політика. – К., 1999.
22. Ісаєвич Я. Україна давня і нова. Народ, релігія, культура. – Л., 1996.
23. Касьянов Г. Теорії націй та націоналізму. – К., 1999.
24. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Державне будівництво і місцеве самоврядування. – К., 2001.
25. Конончук С., Ярош О. Розвиток демократії в Україні: 1999 рік. – К., 2000.
26. Конституція України. – К., 1996.
27. Кремень В., Ткаченко В. Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації. – К., 1998.
28. Націоналізм. Антологія. – К., 2000.
29. Неурядова преса України. – К., 1991.
30. Основи демократії. Права людини та їх забезпечення в умовах суспільних змін: навч. посіб. / за ред. О. В. Філонов, В. М. Суботін, В. В. Пашутін, І. Я. Тодоров. – 2-ге вид. випр. – К.: Знання, 2008.
31. Основи демократії: навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. / за заг. ред. А. Колодій. – К.: вид-во «Ай Бі», 2002.
32. Піховшек В. В. Корупція в Україні: Походження, джерела, сучасна ситуація. – К., 1998.
33. Попович В. М. Тіньова економіка як предмет економічної кримінології. – К., 1996.
34. Права людини в Україні / Інформаційно-аналітичний бюлетень Українсько-Американського Бюро захисту прав людини. – 1996. – Випуск 15.
35. Рагозін М. П. Демократія від А до Я: словник-довідник. – Донецьк: Вид-во «Донбас», 2002.
36. Рагозин Н. П. Очерки современной демократии. Украинские проблемы в контексте международного опыта. – Донецк: изд-во «Донбасс», 2003.

37. Релігійна свобода і права людини: Богословські аспекти / упорядн. М. Маринович. У 2 т. – Т. 1. – Л.: Свічадо, 2000. (Серія: Людина. Церква. Держава).
38. Релігійна свобода і права людини: Правничі аспекти / упорядн. М. Маринович. У 2 т. – Т. 2. – Л.: Свічадо, 2001. (Серія: Людина. Церква. Держава).
39. Рудакевич О. М., Гутор М. С. Політичне відродження українського народу (Шляхи формування новітньої української політичної культури). – К.–Т.: Поліграфіст, 1998.
40. Рябов С. Г. Державна влада: проблеми авторитету і легітимності. – К., 1996.
41. Рябчук М. Дилеми українського Фауста: громадянське суспільство і «розбудова держави». К., 2000.
42. Saward M. Demokracja. – Warszawa: Wydawnictwo Sic!, 2008.
43. Скуратівський В. та ін. Соціальна політика. – К., 1997.
44. Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія Української Конституції. – К., 1993.
45. Сміт Е. Д. Національна ідентичність. – К., 1994.
46. Хайек Ф. А. Познание, конкуренция и свобода. – М., 1996.
47. Шведа Ю. Партії та партійна система України. – Л., 2001.
48. Шніцер М. Порівняння економічних систем. – К., 1997.
49. Яковенко Н. М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. – К., 1997.

Зміст

ВСТУП. Загальні методичні поради	3	
ДЕННА ФОРМА НАВЧАННЯ		
Лекція 1. Тема: Демократія як суспільне явище.....	6	
Лекція 2. Тема: Цінності і передумови демократії.....	8	
Лекція 3. Тема: Демократія в глобальному контексті.....	11	
Лекція 4. Тема: Демократична традиція в Україні.....	14	
Лекція 5. Тема: Права та свободи людини.....	17	
Лекція 6. Тема: Вибори, громадянин, демократія.....	20	
Лекція 7. Тема: Представництво інтересів громадян через групову політику...	23	
Лекція 8. Тема: Розвиток громадянського суспільства.....	27	
Лекція 9. Тема: Аспекти легітимності влади, підтримка демократії в Україні...	30	
Лекція 10. Тема: Економічна роль держави у підтримці демократії.....	34	
Лекція 11. Тема: Соціальні обов’язки держави у процесі демократизації.....	37	
Лекція 12. Тема: Демократія і багатоманітність національного.....	41	
ЗАОЧНА ФОРМА НАВЧАННЯ		45
Лекція 1. Тема: Демократія як суспільне явище.....	50	
Лекція 2. Тема: Цінності і передумови демократії.....	52	
Лекція 3. Тема: Демократія в глобальному контексті.....	55	
Лекція 4. Тема: Демократична традиція в Україні.....	58	
Лекція 5. Тема: Аспекти легітимності влади, підтримка демократії в Україні...	61	
Лекція 6. Тема: Соціальні обов’язки держави у процесі демократизації.....	64	
Теми контрольних робіт для студентів заочної форми навчання	67	
Запитання на залік	69	
Контрольні запитання змістовних модулів.....	73	
Тематичний словник.....	81	
Першоджерела і основна література до курсу.....	99	

Віддруковано на видавничій системі ^{RISOGRAPH} *RA⁴³⁰⁰*
В Тернопільському національному технічному університеті
імені Івана Пулюя
4600 м. Тернопіль, вул. Руська, 56